

Tûk groeië troch oparbeidzjen

Ynnovaasje en sirkulêre ekonomy as reade tried nei 2030

Beleidsbrief ekonomie 2025-2030 provincie Fryslân

Inhoud

1. Inleiding	5
1.1 Waaron maken we deze beleidsbrief	5
1.2 Leeswijzer	5
Deel A:	6
2. Economische ontwikkeling ten dienste van schoon, gezond, gelukkig Fryslân.	7
2.1 Onze opgave: Fryslân schoon, gezond en gelukkig	7
2.2 Onze ambitie en welvaartsbijdrage	7
3. Hoe staat Fryslân er voor?	9
3.1 Schoon, gezond, gelukkig Fryslân anno nu	9
3.2 Demografische en arbeidsmarktontwikkelingen	9
3.3 Economische dynamiek	11
4. Wat willen we in Fryslân bereiken?	17
4.1 Inspelen op economische kansen die majeure transitie bieden	17
4.2 Inspelen op de demografische ontwikkeling	17
4.3 Naar een lerende economie, iedereen doet mee	17
4.4 Vergroten wendbaarheid en weerbaarheid van ondernemers	18
Deel B:	19
5. De rol van de provincie en de relatie met andere opgaven	20
5.1 Stimuleren van de regionale economie	20
5.2 Relatie met andere opgaven	20
5.3 Relatie met partners	22
6. Strategie en uitvoering: wat zijn de doelen?	24
6.1 Versterking ecosystemen Investeren in toekomstbestendige samenwerking	24
6.2 Versterking speerpuntsectoren Investeren in een onderscheidend economisch klimaat	26
6.3 Investeren in arbeidsmarkt, vestigingsklimaat, innovatie en internationalisering	43
7. Hoe willen we deze doelen bereiken en monitoren?	47
7.1 Middelen	47
7.2 Monitoring	47
Bijlage 1 Input/participatie Friese jongeren	50
Bijlage 2 Gesprekken en input belanghebbenden	51
Bijlage 3 Gebruikte afkortingen	55
Bijlage 4: Tabellen bij grafieken t.b.v. toegankelijkheid	56

Tûk groeië troch oparbeidzjen

Ynnovaasje en sirkulêre ekonomy as reade tried nei 2030

Beleidsbrief ekonomie 2025-2030 provincie Fryslân

ECONOMISCHE SAMENWERKINGSAGENDA BLUE DELTA

AMBITIE

Brede Welvaart Fryslân

MISSIES

1
**Schone
natuur**

geïnspireerd
door water

2
**Gezonde
economie**

in een circulaire
samenleving

3
**Gelukkige
mens**

in een verbonden
platteland

SPEERPUNTEN

**Agro
Food**

**Water
Technology**

**High Tech Systems
& Materials**

**Circular
Materials**

**Maritime
Technology**

**Tourism &
Hospitality**

VITALE REGIO

Leven · Ondernemen · Leren

EUROPESE KOPLOPER CIRCULAIRE ECONOMIE 2030

1. Inleiding

1.1 Waarom maken we deze beleidsbrief

Grote wereldwijde ontwikkelingen hebben de afgelopen jaren onmiskenbaar weerslag gehad op de Friese economie. De covid-pandemie, de oorlog in Oekraïne, maar ook trends als vergrijzing en ontgroening, hadden vooral negatieve impact. Tegelijkertijd waren er ook positieve ontwikkelingen: de regio groeit in innovatiekracht, de werkloosheid neemt af. Mondiale ontwikkelingen stellen ons voor uitdagingen, maar bieden ook kansen, bijvoorbeeld op het gebied van circulariteit, digitalisering, gezondheid en hernieuwbare energie. Die kansen zijn onderdeel van de RIS3-strategie voor Noord-Nederland (2021-2027), die door vele betrokkenen gezamenlijk is opgesteld.

Het economisch beleid van de provincie Fryslân heeft als doel de 'Brede Welvaart' te versterken, schoon, gezond en gelukkig. Het Innovatiepact Fryslân (IPF) heeft hiervoor samen met de provincie, gemeenten, onderwijs en ondernemers de Economische Samenwerkingsagenda Blue Delta opgesteld voor 'Een schoon, gezond en gelukkig Fryslân'. Deze samenwerkingsagenda heeft twee doelen:

- We werken toe naar (inter)nationaal onderscheidend duurzaam verdienvermogen, op basis van de zes gekozen speerpuntsectoren: AgroFood, Watertechnologie, High Tech Systemen & Materialen (HTSM), Circulaire Materialen, Maritieme Technologie en Gastvrij Fryslân.
- We dragen bij aan de oplossingen voor de huidige maatschappelijke opgaven, zoals de circulaire en digitale transities.

De Economische Samenwerkingsagenda vormt de basis voor de ambities die in het Bestjoersakkoart 2023-2027 'Oparbeidzje foar Fryslân' worden beschreven voor de onderdelen Gastvrij Fryslân en Economie (H5 Investeren in werkgelegenheid). Daarmee wordt de samenwerking met onderwijs, ondernemers, overheid en de mienskip omarmd.

In de voorliggende beleidsbrief bouwen we voort op de koers die met de Economische Samenwerkingsagenda is ingezet, gericht op de versterking van de stuwende economische sectoren in en het duurzaam verdienvermogen van onze regio. De zes speerpuntsectoren staan daarbij centraal. 'Circulaire economie' is het verbindende thema. We vertalen de kansen voor de Friese economie door naar strategisch beleid en concrete acties. We versterken de samenwerking waarin we de afgelopen jaren hebben geïnvesteerd en benutten de kansen die we op ons af zien komen.

1.2 Leeswijzer

Deze beleidsbrief Economie is tot stand gekomen op basis van de startnotitie die in juli 2024 door Provinciale Staten (PS) is vastgesteld. De door PS aangegeven punten zijn hierin verwerkt, evenals de uitkomsten van de in juli en augustus 2024 gevoerde gesprekken met betrokkenen in de regio. De beleidsbrief bestaat uit twee delen. Deel A gaat over de economische koers die we als overheid, onderwijs en bedrijfsleven in Fryslân gezamenlijk hebben ingezet. Deel B laat zien wat de inzet van de provincie is om de gestelde doelen te bereiken.

Deel A:

- Hoofdstuk 2 beschrijft de economische ontwikkeling ten dienste van een schoon, gezond, gelukkig Fryslân.
- Hoofdstuk 3 laat op basis van cijfers en feiten zien hoe Fryslân ervoor staat op het gebied van economische dynamiek, demografie en de brede welvaart.
- Hoofdstuk 4 beschrijft wat we als Friese samenwerkende partijen op economisch gebied willen bereiken.

Deel B:

- Hoofdstuk 5 beschrijft de uitgangspunten voor de provinciale inzet.
- Hoofdstuk 6 gaat over de uitvoering: onze strategie om de gestelde doelen en resultaten te bereiken.
- Hoofdstuk 7 bevat een toelichting op onze middelen en wijze van monitoring.

Bijlagen:

- Bijlage 1 geeft inzicht in hoe specifiek jongeren meegenomen zijn en worden bij het opstellen van het provinciale economische beleid.
- Bijlage 2 geeft een korte samenvatting weer van de gesprekken die met stakeholders zijn gevoerd. Daarbij omvat het een lijst van alle belanghebbenden die op enige wijze meegedacht hebben aan het beleid van deze beleidsbrief.
- Bijlage 3 bevat een lijst met alle gebruikte afkortingen en betekenissen.
- Bijlage 4 omvat alle moties als reactie op de startnotitie en hoe en waar deze moties en amendementen zijn meegenomen in de beleidsbrief of waarom niet.

Foto: NHL Stenden

Deel A:

Friese economische koers

2.

Economische ontwikkeling ten dienste van schoon, gezond, gelukkig Fryslân.

2.1 Onze opgave: Fryslân schoon, gezond en gelukkig

Wij zijn trots op Fryslân: een plek om mooi te wonen, goed te werken en prettig te recreëren. We zijn trots op onze steden en dorpen, onze taal en de cultuur van samen doen. Friezen waarderen hun gezondheid, de natuur, de leefbaarheid en de sociale samenhang. Veel Friezen doen vrijwilligerswerk, de onderlinge banden zijn sterk. Al die factoren bij elkaar zorgen ervoor dat Fryslân hoog scoort op brede welvaart. Friezen behoren tot de gelukkigste inwoners in Europa. Onze provincie heeft goud in handen.

Tegelijkertijd doen we het op economisch gebied (smalle welvaart) veel minder goed. De productiviteit van de Friese economie (bruto binnenlands product per hoofd van de bevolking) blijft achter bij het Nederlands gemiddelde; het gemiddeld inkomen ligt lager (Planbureau Fryslân (PF), 2024; CBS, 2024). Dit heeft verschillende oorzaken. Als MKB-provincie kampen we met uitdagingen. Veel MKB-ondernemers vinden het lastig om te vernieuwen en te innoveren. De beschikbaarheid van duurzame, betaalbare energie is een probleem. De bevolking vergrijsd, veel jongeren vertrekken, waardoor de aanwas van de gekwalificeerde beroepsbevolking afneemt en de beschikbare beroepsbevolking steeds meer onder druk komt te staan. Dat merken we ook in onze provincie. Niet alles kan, niet overal en zeker niet tegelijk.

Friese paradox

Het staat inmiddels bekend als 'de Friese paradox': Friezen behoren niet tot de rijkste, maar wel tot de gelukkigste inwoners van Nederland. De natuur, de ruimte, het landschap en het gevoel van mienskip zorgen ervoor dat Friezen een hoge kwaliteit van leven ervaren, ondanks de relatief minder goede economische positie van Fryslân (Uitdagingen voor Friese regio's, PF, 2023). Dit laat zien hoe brede welvaart werkt en wat het voor mensen betekent. Daarmee is Fryslân een voorbeeld binnen Nederland en Europa.

Twee sporen die elkaar versterken

De Friese paradox staat wel onder druk. De komende jaren staan we voor de uitdaging om de brede welvaart in Fryslân in stand te houden en te versterken. Het beleid vanuit de sector Economie volgt hierbij twee sporen:

- Inlopen van economische achterstand in een tijd van schaarste in arbeid, energie en ruimte.
- Behouden van het Friese goud: de waardevolle natuur, het mooie landschap en de sterke sociale verbanden.

Deze twee sporen kunnen elkaar versterken. In onze visie gaan economisch succes en maatschappelijke waarde hand in hand. Zo is dat ook in het Bestjoersakkoart 2023-2027 en de Friese Economische Samenwerkingsagenda beschreven. De economie staat ten dienste van een schoon, gezond en gelukkig Fryslân. Wij maken keuzes met het oog op het heden en de toekomst en werken aan een schone, gezonde en gelukkige provincie.

2.2 Onze ambitie en welvaartsbijdrage

Het versterken van de economie is in onze visie dus geen doel op zichzelf, maar een middel om een schoon, gezond en gelukkig leven te bereiken voor alle inwoners in Fryslân. Economisch perspectief zorgt voor financiële zelfredzaamheid, bevestigt mensen in hun eigenwaarde en is daarmee een belangrijke factor als het gaat om geluk. Dat perspectief willen wij onze inwoners bieden.

Een van de bepalende factoren voor brede welvaartsontwikkeling is de kwaliteit van de economische activiteiten: activiteiten waaraan ook op langere termijn behoefte is en waarvoor economisch draagvlak is. Wij streven naar een toekomstbestendige, vitale economie die het verdienvermogen van onze provincie versterkt en de financiële zelfredzaamheid en het welbevinden van onze inwoners verhoogt. Een economie die bijdraagt aan een aantrekkelijke voorzieningsstructuur, een bloeiend verenigingsleven, goede ruimtelijke kwaliteit en aan oplossingen voor maatschappelijke vraagstukken.

De Friese Economische Samenwerkingsagenda richt zich op zes speerpuntsectoren die belangrijk zijn voor Fryslân en de potentie hebben om meer waarde toe te voegen. Daarmee versterken we de sectoren waar onze provincie goed en kansrijk in is, om op de lange termijn verschil te kunnen maken.

Foto: Bart Lindenhovius

VOORBEELD WATERTECNOLOGIE

De watertechnologiesector heeft de laatste jaren een sterke ontwikkeling doorgemaakt. Dat levert een toename van hoogwaardige banen in Fryslân op. De toegevoegde waarde van een baan in de watertechnologie is circa € 150.000. Dat is een stuk hoger dan de gemiddelde toegevoegde waarde van banen in Noord-Nederland. De sector zet zich in om de druk op drinkwater te verminderen, afvalwater op een hoogwaardige manier te hergebruiken en kostbare grondstoffen terug te winnen. De watertechnologiesector is goed voor de Friese economie én maakt Fryslân aantrekkelijker voor jongeren.

(Effectieve innovatie in regionaal cluster Economische betekenis Watertechnologie Noord-Nederland; BBO, 2024)

3.

Hoe staat Fryslân er voor?

3.1 Schoon, gezond, gelukkig Fryslân anno nu

Fryslân streeft naar brede welvaart. Dit betreft alles wat voor mensen van belang is, dus veel meer dan economische groei, productie en inkomen. In Fryslân vertalen we dit naar een schoon, gezond en gelukkig Fryslân. Het CBS publiceert sinds 2020 jaarlijks de Regionale Monitor Brede Welvaart, met verschillende thema's en bijbehorende indicatoren. Als onderdeel van de Staat van Fryslân geeft het dashboard Brede Welvaart (Provinsje Fryslân, 2023) inzicht in alle scores en laat zien welke provincies op welke thema's goed of minder goed scoren. Het CBS geeft geen overall-score voor brede welvaart in een regio. Het CBS geeft aan dat het aan de gebruiker van de monitor is om vanuit eigen waarden en belangen een oordeel te vellen over de uitkomsten. Een oordeel is altijd normatief. Het wordt gevormd vanuit kernwaarden en daarmee samenhangende belangen. Iedere burger, ieder bedrijf en iedere overheid en politicus maakt eigen afwegingen. Fryslân scoort in het algemeen hoog op de thema's Welzijn, Gezondheid, Wonen, Veiligheid en Milieu, en lager op Materiële welvaart, Arbeid en Vrije tijd.

Enkele uitkomsten CBS Regionale Monitor Brede Welvaart 2023

- 86% van de inwoners in Fryslân is tevreden met zijn/ haar leven, landelijk is dat 83%. Hierop scoort Fryslân samen met Overijssel en Flevoland het hoogst.
- 89% van de inwoners in Fryslân is tevreden over zijn/ haar woning, 87% is tevreden over de woonomgeving. Ook qua woontevredenheid behoort Fryslân hiermee tot de drie hoogst scorende provincies.
- 72% van de inwoners in Fryslân ervaart zijn/ haar gezondheid als goed; wel heeft de helft van de inwoners te maken met enig overgewicht. Alleen in de provincie Utrecht ligt dit percentage nog wat hoger.
- Fryslân is gemeten in aantal misdrijven en veiligheidsgevoel de veiligste provincie. Het aantal misdrijven per 1.000 inwoners is met 32 het laagst van Nederland en 'slechts' 0,9% van de inwoners voelt zich vaak onveilig in de eigen buurt.
- Het aandeel inwoners dat vrijwilligerswerk doet is in Fryslân met 48% het grootst.
- Het vertrouwen in instituties is in Fryslân (59%) wat lager dan in andere provincies.
- Fryslân behoort tot de drie provincies met de minste fijnstof-emissie.

- De waarde van het bruto binnenlands product per inwoner is met €31.500, op Drenthe na, het laagst van Nederland
- Fryslân behoort met 34% tot de provincies met het laagste aandeel theoretisch geschoolden; landelijk is dat 41%.
- De bruto arbeidsmarktparticipatie in Fryslân ligt met 74,9% lager dan landelijk: 75,8%.

3.2 Demografische en arbeidsmarktontwikkelingen

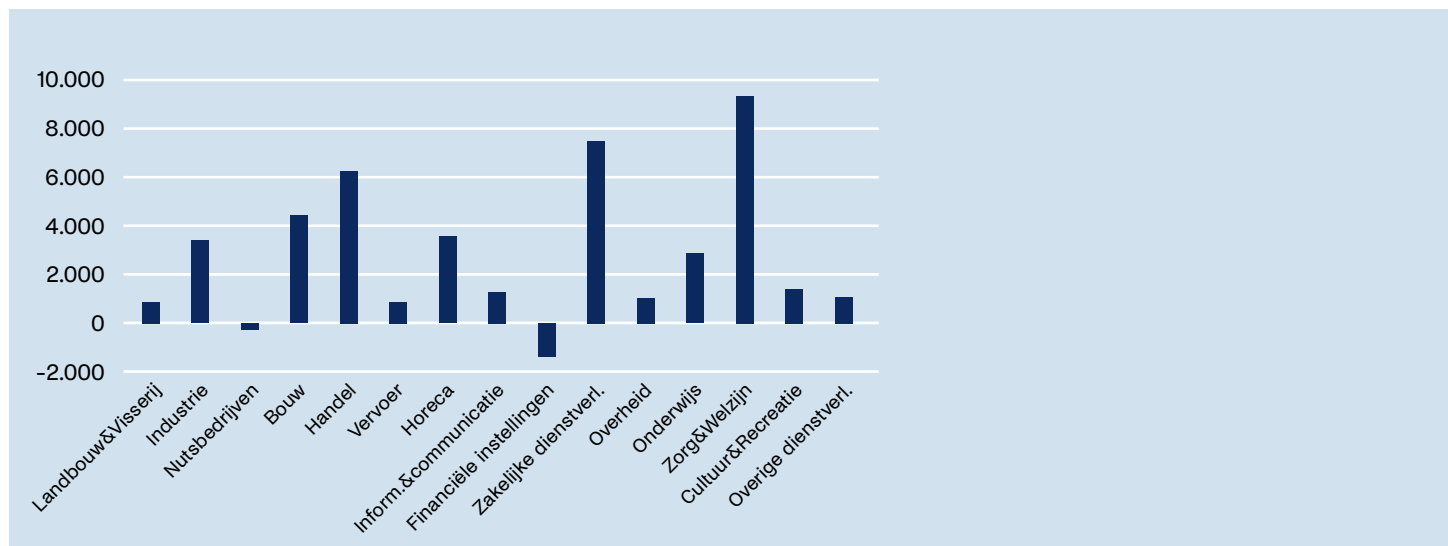
De demografische transitie waar Nederland in zit, is ook in Fryslân te zien. Zelfs sterker dan in de rest van het land. De Friese bevolking vergrijsst en ontgroent. Dat heeft grote impact op de (regionale) economie. Voor de prognoses die hieronder worden beschreven, geldt dat actuele trends en inzichten worden doorgerekend naar de toekomst. Hoe kleiner de geselecteerde groep en hoe verder vooruit wordt gekeken, hoe groter de onzekerheid. Een prognose is dus een momentopname, die geregeld moet worden bijgesteld op basis van nieuwe ontwikkelingen.

Inwoneraantal

Fryslân telde op 1 januari 2024 bijna 662.000 inwoners (CBS, 2024). Volgens de bevolkingsprognose van de provincie Fryslân (2023) zal het inwonertal de komende jaren nog groeien door positieve migratiesaldi (meer instromers dan vertrekkers) en geboorteoerschotten. Tot circa 2030 wordt een jaarlijks groei van 1.300 personen verwacht. Daarna zet een daling in, tot 0 personen in 2043. De Friese populatie telt in 2043 naar verwachting ruim 677.000 inwoners. Na 2043 wordt het sterfteoverschot groter dan het migratiesaldo en neemt het inwonertal structureel af, tot 675.000 in 2050. De potentiële beroepsbevolking neemt al vanaf 2024 af. Het aantal 15- tot 75-jarigen daalt tussen 2023 en 2050 met ruim 35.000 personen (-7,2%).

Migratie werkt remmend op de krimp van de beroepsbevolking en kan de krapte op de arbeidsmarkt verminderen. Toenemende krapte op de arbeidsmarkt kan een groeiende vraag naar arbeidsmigranten als gevolg hebben, al spelen zaken als werkvergunningen en huisvesting hierin een grote rol.

Figuur 1: Ontwikkeling banen sectoren 2014-2023 (LISA Vestigingen en werkgelegenheidsregister, 2023)

Opleidingsniveau

Fryslân telt relatief veel middelbaar opgeleiden in de beroepsbevolking (CBS, 2023). Deze groep omvat 44% van ons menselijk kapitaal (landelijk 38%). Het percentage laaggeschoolden ligt in Fryslân met 23% hoger dan landelijk: 21%. Het aandeel theoretisch geschoolden ligt in Fryslân juist lager dan landelijk: 34% tegenover 41%. Over de jaren heen is zowel in Fryslân als landelijk het aandeel praktisch geschoolden afgenomen, het aandeel theoretisch geschoolden toegenomen en het aandeel middelbaar opgeleiden stabiel gebleven.

Werkgelegenheid

In april 2023 telde Fryslân in totaal 327.960 banen, waarvan 260.505 van minimaal 15 uur. De werkgelegenheid in Fryslân was niet eerder zo groot. In de periode 2014-2023 is het aantal banen in Fryslân met 42.600 banen (14,9%) gegroeid. Landelijk groeide de werkgelegenheid nog sterker: 17%.

Figuur 1 laat de ontwikkeling van banen per sector zien in de periode 2014-2023, gebaseerd op gegevens vanuit het Landelijk Informatiesysteem van Arbeidsplaatsen (LISA) Vestigingen- en werkgelegenheidsregister. De sector zorg & welzijn schreef in die periode in absolute zin de meeste banen bij: 9.355 (+17,7%). De zakelijke dienstverlening groeide met 7.510 banen in absolute zin minder hard, maar in relatieve zin juist sterker (+22,6%). De handelssector groeide met 6.265 banen (+13,3%). Ook in de industrie, bouw, horeca en het onderwijs nam het aantal banen toe. De werkgelegenheidsgroei is relatief het sterkst in de bouw, horeca en informatie & communicatie (+25%). De werkgelegenheidsgroei in de sectoren landbouw (+6,6%), industrie (+9,6%), vervoer (+7,6%) en overheid (+7,6%) ligt onder het gemiddelde. Bij nutsbedrijven (-8,7%) en financiële instellingen (-16,7%) is sprake van een krimp van werkgelegenheid.

Werkloosheid

De werkloosheid in Fryslân bedroeg in 2023 3,6% (CBS, 2023). Dit is gelijk aan het landelijke percentage, terwijl het Friese

percentage jarenlang boven het landelijke gemiddelde lag. In steeds meer sectoren is de vraag naar arbeidskrachten groter dan het aanbod. Sinds begin 2021 is de Friese arbeidsmarkt als 'krap' te typeren (UWV, 2024). Halverwege 2022 was er bijna sprake van een 'zeer krappe arbeidsmarkt'. Sindsdien is de krapte iets afgenomen, maar nog steeds groot. In het eerste kwartaal van 2024 was in alle beroepsklassen sprake van een 'krappe' dan wel 'zeer krappe' arbeidsmarkt, met uitzondering van agrarische en creatieve/ taalkundige beroepen. Voor alle beroepsklassen geldt dat de landelijke krapte hoger is dan in Fryslân.

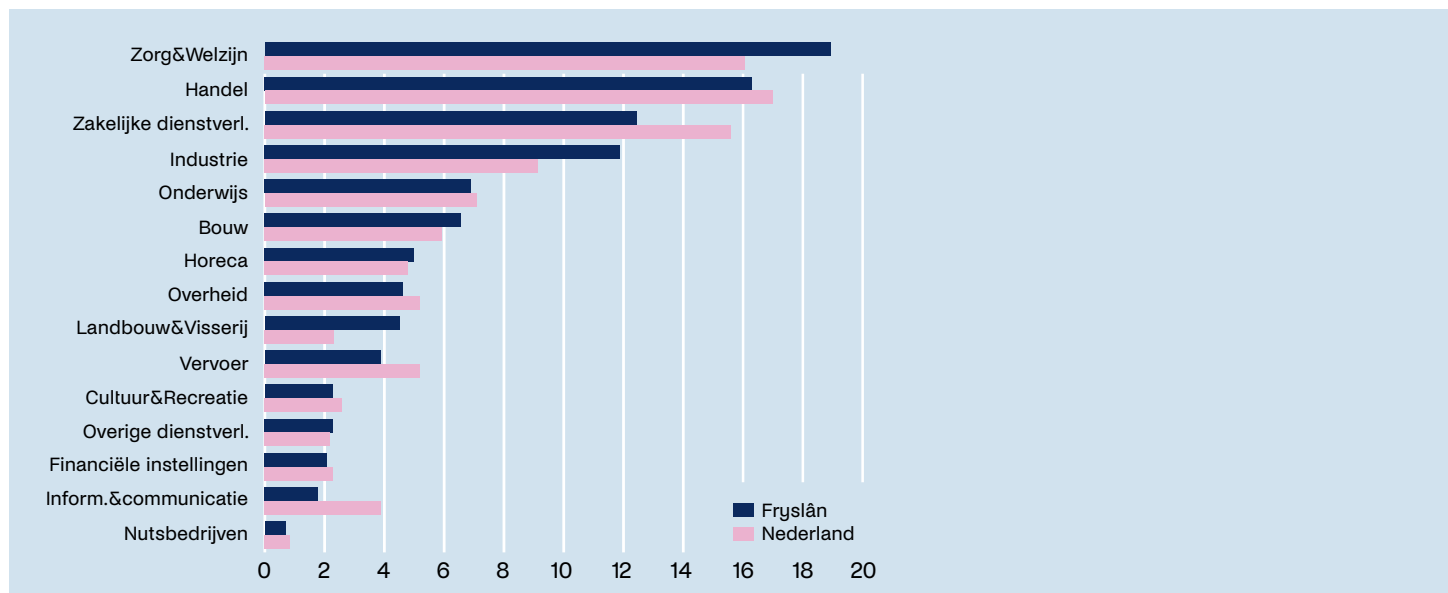
Pendel

Uit de CBS-enquête Beroepsbevolking 2022 komt naar voren dat 28.000 inwoners in Fryslân werk verrichten voor organisaties buiten de provincie. Daartegenover staat een inkomende pendel van 16.000 personen. Er wordt met name gependeld van en naar de provincie Groningen en de regio Zwolle. Ook bedrijven doen veel zaken over provinciegrenzen heen. Onderzoek van het Planbureau voor de Leefomgeving (PBL) laat zien dat de economieën van Groningen, Drenthe en Fryslân sterk met elkaar verbonden zijn, aanzienlijk meer dan in andere regio's in Nederland. Dat betekent dat veel Friese bedrijven afhankelijk zijn van toeleveranciers in het Noorden en vice versa (Economische samenhang tussen regio's in Nederland, PBL 2019).

Onderwijs

Het onderwijs bepaalt in belangrijke mate het komende aanbod op de arbeidsmarkt. Volgens de Dienst Uitvoering Onderwijs (DUO) tellen de Friese mbo-instellingen in het onderwijsjaar 2023-2024 22.550 studenten, een daling van 4,5% ten opzichte van het voorgaande onderwijsjaar. In vergelijking met 5 jaar geleden telt het Friese mbo 2.410 studenten minder (-10%). Landelijk tellen de mbo-instellingen juist meer studenten dan 5 jaar terug (+6,8%). De mbo-hoofdgroep zorg & welzijn telt in Fryslân met afstand de meeste studenten; bijna een op de drie Friese mbo-studenten volgt een opleiding in deze hoofdgroep. Ten opzichte van 2019 is dit aantal evenwel afgenomen (-9,7%).

Figuur 2: Sectorstructuur werkgelegenheid in percentage (LISA Vestigingen- en werkgelegenheidsregister, 2023)

Fryslân telt 1.680 mbo-studenten met een technische opleiding. Dit zijn er 360 minder dan vijf jaar terug (-18%). In de mbo-groepen bouw, transport en voedsel/ natuur/ leefomgeving is een stijging van mbo-studenten te zien. Onderwijsprognoses van DUO geven aan dat de leerlingaantallen voor het basisonderwijs na een daling stabiel blijven tussen 2023 en 2030. Daarna wordt een stijging verwacht van ruim 50.000 leerlingen in 2023 naar ruim 55.000 in 2042. Voor het voortgezet onderwijs is de verwachting dat het leerlingaantal van 37.100 in 2023 daalt tot ongeveer 31.700 in 2035. Leerlingaantallen in het mbo blijven dalen van ruim 22.000 in 2023 tot 18.700 in 2036. De ontwikkelingen in vraag en aanbod van arbeid leiden tot een toenemende strijd om talent. Dit bevestigt de urgentie om de arbeidsproductiviteit te verhogen om de Friese economie en voorzieningen op peil te houden. Lag de focus voorheen op banengroei om de beroepsbevolking aan het werk te houden, nu ligt de focus op gerichte werkgelegenheid die bestaansrecht heeft en houdt. Dit vraagt een gezamenlijke visie op vitale, stuwende banen.

3.3 Economische dynamiek

Met economische dynamiek wordt de snelheid en richting van de verandering van de economie bedoeld. Deze wordt in deze paragraaf beschreven aan de hand van de ontwikkeling van vestigingen, banen, verdienvermogen, innovatie en internationale handel.

Vestigingen en banen

Fryslân telt 73.650 vestigingen en 327.960 banen (LISA, 2023). Een vestiging betreft een locatie van een onderneming, instelling of zelfstandige beroepsbeoefenaar waarin of van waaruit een economische activiteit of zelfstandig (vrij) beroep wordt uitgeoefend door minimaal 1 werkzaam persoon.

Figuur 2 geeft de werkgelegenheid per sector in Fryslân aan (in percentages). De sector zorg & welzijn is met ruim 62.000 banen

de grootse sector in Fryslân, gevolgd door de sectoren handel, zakelijke dienstverlening en industrie. De in 2023 relatief sterke groei van de zakelijke dienstverlening maakt dat deze sector nu groter is dan de industrie. In vergelijking met het landelijk gemiddelde zijn de sectoren zorg, industrie en landbouw relatief groot in Fryslân. Voor de sectoren dienstverlening, handel, informatie/communicatie en vervoer geldt het omgekeerde: hun aandeel in de werkgelegenheid is in Fryslân relatief klein.

Stuwende en niet-stuwende sectoren

Stuwende sectoren zijn sectoren met bedrijven waarvan het afzetgebied (grotendeels) buiten de eigen regio ligt, waardoor deze sectoren minder afhankelijk zijn van de lokale bevolking. Stuwende sectoren kenmerken zich door onderscheidende producten, verdienkracht en hoogwaardige werkgelegenheid. Het aandeel banen in stuwende sectoren ligt in Fryslân met 47,2% lager dan landelijk: 50,3%. Het aandeel werkgelegenheid in de stuwende sectoren groothandel, zakelijke dienstverlening, transport en ICT is in Fryslân relatief laag in vergelijking met het landelijk gemiddelde. Het aandeel werkgelegenheid is daarentegen relatief groot in de stuwende sectoren industrie, landbouw/ agrifood.

Niet-stuwende sectoren zijn meer gericht op de eigen provincie en daarmee gevoelig voor demografische verandering binnen de provincie. Het werk wordt grotendeels door en voor de eigen bevolking uitgevoerd. Niet-stuwende sectoren worden ook wel verzorgende sectoren genoemd. Verzorgende sectoren zijn zorg en welzijn, nutsvoorzieningen, detailhandel, onderwijs, overheid, horeca, cultuur en overige dienstverlening.

Tussen 2013 en 2023 nam het aantal banen in stuwende sectoren met 14% toe. Het aandeel banen in verzorgende sectoren nam met 15% toe. Landelijk nam zowel het aantal stuwende als verzorgende banen met 16% toe. De verhouding stuwende en verzorgende werkgelegenheid is hiermee nauwelijks gewijzigd.

Tabel 1: Ontwikkeling vestigingen naar woonplaatsklasse in Nederland, 2002-2022
(LISA Vestigingen- en werkgelegenheidsregister, 2022)

Voorziening	Grote kern Vanaf 20.000 inwoners	Middelgrote kern 5.000-20.000 inwoners	Kleine kern Tot 5.000 inwoners
Cafetaria's etc.	55%	32%	21%
Restaurants	42%	18%	17%
Cafés	-35%	-40%	-40%
Supermarkten	19%	-6%	-29%
Versspeciaalzaken*	-38%	-35%	-42%
Drogisterijen	-7%	-20%	-40%
Kledingwinkels	-24%	-32%	-60%
Wit- en bruingoedwinkels	-50%	-40%	-49%
Basisscholen	-5%	-15%	-23%

*Versspeciaalzaken zijn een samenvoeging van viswinkels, kaaswinkels, brood- en banketwinkels, slagerij/vleeswaren en groentewinkels

Ontwikkeling (bedrijfs)vestigingen

In de periode 2014-2023 is het aantal (bedrijfs)vestigingen in Fryslân met 32,8 procent toegenomen. Landelijk nam het aantal vestigingen met 47,6 procent nog sterker toe. De Friese groei komt geheel voor rekening van de groei van zelfstandigen (+64%). Zelfstandigen zijn zowel in Fryslân als landelijk goed voor 16% van de werkgelegenheid. Een deel van de zelfstandige werkgelegenheid wordt uitgevoerd naast een baan in loondienst. Het aantal vestigingen met meer dan 1 personeelslid nam in dezelfde periode af (-4%). Landelijk groeide het aantal vestigingen met personeel nog licht (+2,3%). Met name in de handel (-10,1%) en de financiële sector (-28,1%) nam het aantal vestigingen met personeel in de afgelopen tien jaar af.

Tabel 1 laat zien welk soort vestigingen en voorzieningen tussen 2002 en 2022 afnamen. Dit betreft een analyse van de landelijke data uit het LISA vestigen-/ werkgelegenheidsregister, voor Fryslân geldt evenwel grotendeels hetzelfde. Het aantal cafetaria's en restaurants is in de afgelopen 20 jaar toegenomen. In grote kernen nam ook het aantal supermarkten toe. Voor de overige onderzochte voorzieningen geldt een afname van vestigingen. Deze afname is het meest zichtbaar in kleinere kernen.

MKB en grootbedrijf

Er bestaat geen eenduidige definitie voor het midden- en kleinbedrijf (MKB). Wij rekenen alle bedrijven tot 250 werknemers tot het MKB. De sectoren overheid, onderwijs, zorg, delfstoffenwinning en handel in onroerend goed vallen daarbuiten. Vaak wordt een maximale grens in omzet gehanteerd, maar deze is niet op bedrijfsniveau beschikbaar. Daardoor is het niet mogelijk hierop te selecteren. We kijken

naar afzonderlijke vestigingen, waardoor bijvoorbeeld alle Kruidvat-vestigingen als MBK meetellen, terwijl ze gezamenlijk ook als grootbedrijf kunnen worden gezien.

Het Friese MKB en Grootbedrijf bestaat in totaal uit bijna 61.000 vestigingen en is goed voor 68,8% van de werkgelegenheid. De publieke sector is goed voor 31,2% van het aantal banen. Landelijk gemiddeld valt 71,4% van het aantal banen onder MKB of grootbedrijf.

Het aantal vestigingen en banen binnen het MKB en grootbedrijf in Fryslân verschilt nauwelijks van het landelijke beeld (zie tabel 2). Fryslân heeft relatief meer werkgelegenheid bij zelfstandige en microvestigingen en iets minder bij het grootbedrijf.

Landelijk zijn bedrijven met minimaal 250 werkzame personen goed voor 17,6% van de werkgelegenheid in het MKB en Grootbedrijf. In Fryslân is dit aandeel met 12,2% wat lager.

Bedrijventerreinen

Fryslân telt 277 geregistreerde bedrijventerreinen, variërend in netto oppervlakte van kleiner dan 1 hectare tot ruim 150 hectare, samen goed voor een kleine 4000 hectare. Op 1 januari 2024 was hiervan nog zo'n 200 hectare uitgeefbaar. In de periode 2013-2023 is 365 hectare bedrijventerrein uitgegeven (IBIS Provinciale bedrijventerreinenmonitor). Diverse uitbreidingsplannen omvatten een kleine 400 hectare nieuw te ontwikkelen bedrijventerreinen. Op de bedrijventerreinen zijn in totaal 95.000 mensen werkzaam, goed voor 29% van de werkgelegenheid in Fryslân (LISA Vestigingen- en werkgelegenheidsregister, 2023).

Tabel 2: Vestigingen en banen MKB en grootbedrijf Fryslân versus landelijk (LISA Vestigingen- en werkgelegenheidsregister, 2023)

	Werkzame personen (wp)	Vestigingen Fryslân	Vestigingen Nederland	Banen Fryslân	Banen Nederland
Eenmans/ zelfstandig	1	71,7	73,5	19,4	18,3
Micro	2-9	23,0	20,8	21,6	18,2
Klein	10-49	4,3	4,6	22,2	22,7
Middelgroot	50-249	0,9	1,0	24,6	23,2
Groot	>250	0,1	0,1	12,2	17,6

Omvang Friese economie

De totale omvang van de Friese economie bedroeg in 2022 €25,5 miljard. Dit komt neer op een bruto regionaal product (brp) per inwoner van €39.050 (CBS, 2022). Landelijk bedraagt het bnp per inwoner €54.670. Alleen in Drenthe ligt dit lager dan in Fryslân. Tussen 2014 en 2022 steeg het brp in Fryslân met 39%, het bruto nationaal product (bnp) steeg met 42,7%.

De toegevoegde waarde van de economie is de waarde van alle geproduceerde goederen en diensten (productiewaarde of output) minus de waarde van goederen en diensten die tijdens deze productie zijn opgebruikt (intermediair verbruik). De som van de toegevoegde waarde van alle bedrijfseenheden is een belangrijke component van het bruto binnenlands product (bbp).

Aan alle vestigingen in het LISA-register zijn schattingen gekoppeld van de toegevoegde waarde. De berekening hiervan is gedaan door Bureau Louter in opdracht van de stichting LISA. Kern is dat randtotalen van CBS-cijfers over COROP-gebieden en sectoren zijn toegedeeld aan de inliggende vestigingen. Voor elke vestiging is zo een schatting beschikbaar van de toegevoegde waarde. Hierbij moet nadrukkelijk vermeld worden dat het gaat om schattingen/berekeningen. Bij aggregaties van aantallen vestigingen zullen fouten uitgemiddeld worden en ontstaat een redelijk betrouwbaar beeld.

De sectoren industrie/ delfstoffenwinning en zakelijke dienstverlening hadden in 2022 elk een toegevoegde waarde van ruim € 4,2 miljard. De sectoren hebben beide een aandeel van ruim 19% in de Friese economie en zijn in termen van toegevoegde waarde de grootste sectoren. De sectoren handel

en gezondheids- en welzijnszorg hebben elk een toegevoegde waarde van ruim € 2,6 miljard (tabel 3).

In vergelijking met landelijk is het aandeel van de landbouw, industrie en bouw in het Friese verdienvermogen relatief groot. Datzelfde geldt voor het aandeel van onderwijs en zorg. Landelijk hebben met name de zakelijke dienstverlening en informatie & communicatie (o.a. ICT) een grotere rol in het verdienvermogen. De omvang van de zakelijke dienstverlening in Fryslân is lager dan landelijk, hier staat een relatief grote industriële sector tegenover.

Voor alle sectoren geldt dat het verdienvermogen per werkzame persoon (wp) in Fryslân lager ligt dan landelijk gemiddeld. Een lager verdienvermogen komt mede door het aandeel zogeheten kleine banen (minder dan 15 uur) in bepaalde sectoren. Met name de handel, horeca en recreatie tellen veel kleine banen, waardoor het verdienvermogen per baan lager ligt (LISA, 2022).

Tabel 3: Toegevoegde waarde per sector in 2022 (LISA Vestigingen- en werkgelegenheidsregister, 2022)

Toegevoegde waarde per sector in 2022

Sector	TW'22 in mln euro	Aandeel in TW '22 Frl %	Aandeel in TW'22 NL %	TW per werkzaam persoon Frl	TW per werkzaam persoon NL
Landbouw/visserij	552	2,5	1,7	38.000	64.900
Industrie/ delfstoffenwinning	4.274	19,2	14,2	110.000	139.600
Nutsbedrijven	422	1,9	2,5	182.900	266.600
Bouwnijverheid	1.329	6,0	4,8	63.200	74.600
Handel en reparatie	2.665	12,0	13,9	51.000	73.700
Vervoer en opslag	959	4,3	5,0	78.200	88.900
Horeca	538	2,4	2,0	35.500	38.800
Informatie en communicatie	466	2,1	5,0	82.000	118.800
Financiële instellingen	853	3,8	5,1	128.300	206.300
Zakelijke dienstverlening	4.268	19,2	23,1	111.200	136.200
Openbaar bestuur en overheid	1.459	6,6	7,0	99.700	124.800
Onderwijs	1.358	6,1	4,8	61.600	62.200
Gezondheids- en welzijnzorg	2.625	11,8	8,9	43.700	50.900
Cultuur, sport en recreatie	194	0,9	0,9	28.400	32.800
Overige dienstverlening	244	1,1	1,1	34.200	44.300
Totaal	22.207	100	100	69.900	91.400

Figuur 3 geeft inzicht in de ontwikkeling van de toegevoegde waarde per sector tussen 2013 en 2022 (op basis van contante prijzen, dus gecorrigeerd voor inflatie). In tien jaar tijd is de toegevoegde waarde van de bouwsector en horeca in Fryslân fors gestegen, zelfs sterker dan landelijk gemiddeld. De toegevoegde waarde van de sector informatie & communicatie is ook sterk toegenomen, zij het minder sterk dan landelijk. De toegevoegde waarde van met name financiële instellingen, maar ook van overheid, onderwijs en landbouw was in 2022 lager dan in 2013. De totale toegevoegde waarde van alle sectoren in Fryslân lag in 2022 14,1% hoger dan in 2013. Landelijk was dat 21,2% (LISA, 2022).

Internationale handel

Internationale handel speelt een grote rol in de Nederlandse economie. De export van goederen en diensten levert volgens het CBS bijna een derde van ons bbp en ruim 30 procent van de werkgelegenheid in Nederland (Maatwerkstatistiek internationale handel 2022). In 2022 was bij 8,2 procent van de Friese bedrijven sprake van internationale handel, landelijk was dit 9,1%. Het gaat om bedrijven die op jaarbasis voor minstens € 5000 importeren of exporteren. Ten opzichte van 2013 is

het aandeel Friese bedrijven met internationale handel iets gestegen (+0,2%). Landelijk nam het aandeel bedrijven met internationale handel af van 10,4% naar 9,1%.

De totale waarde van de Friese export van goederen bedroeg in 2022 grofweg € 9,5 miljard. Ruim de helft (62%) daarvan ging naar landen binnen de Europese Unie, met name Duitsland (29%). De totale exportwaarde in 2022 is ten opzichte van 2021 met bijna € 1,5 miljard toegenomen (+18,2%). Machines en transportmiddelen leveren de grootste bijdrage aan de Friese export: € 3,8 miljard; goed voor een aandeel van 40%. Producten uit de landbouw en voedingsmiddelenindustrie vertegenwoordigen met een waarde van € 3,1 miljard bijna een derde van de Friese export.

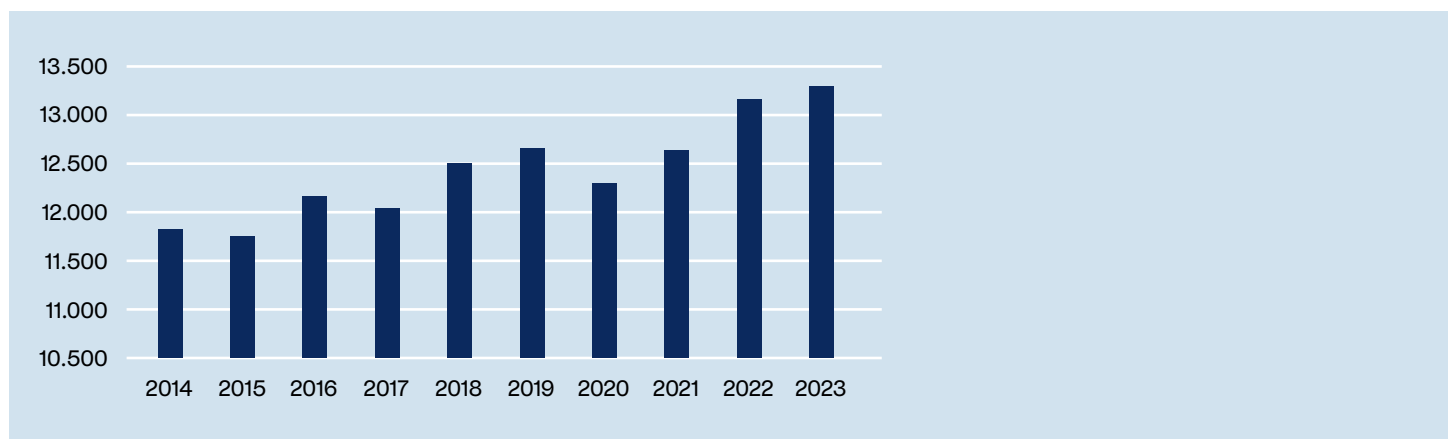
Innovatievermogen en circulaire economie

Het innovatievermogen van het Friese MKB ligt onder het landelijk gemiddelde. Op het European Innovation Scoreboard van de Europese Unie scoort Fryslân van alle provincies het laagst op de indicator voor samenvattende innovatieve prestaties.

Figuur 3: Ontwikkeling toevoegde waarde per sector 2013-2022 (LISA Vestigingen- en werkgelegenheidsregister, 2022)

Figuur 4 Ontwikkeling banen circulaire economie (LISA Vestigingen- en werkgelegenheidsregister, 2023)

Voor een toekomstbestendig en veerkrachtig Fryslân is het van belang dat ondernemingen de circulaire economie (CE) omarmen. Uit onderzoek van de Rijksuniversiteit Groningen (RUG, 2018) bleek dat 30% van de Friese bedrijven de omslag wil maken naar een meer circulair verdienmodel, maar de daadwerkelijke overgang naar circulariteit bedrijf blijkt lastig. Een vijfde van de ondervraagde bedrijven paste circulaire principes in de praktijk toe.

ten opzichte van 2014 (+12,6%). Landelijk was de stijging 12%. Het aantal vestigingen gerelateerd aan de circulaire economie nam in 2023 toe tot 4.149 (+24%); zie figuur 4.

De omvang van de circulaire economie wordt gemeten aan de hand van het aantal bedrijven (en bijbehorende banen) die circulair werken of waarvan aannemelijk is dat ze circulair werken. Dit gebeurt aan de hand van een door het CBS en PBL gehanteerde indeling naar bedrijfsactiviteiten, toegepast op de Friese data uit het LISA Vestigingen- en werkgelegenheidsregister. Het aantal banen gerelateerd aan de circulaire economie bedroeg in 2023 13.280; een forse stijging

Foto: Harrie Dijkstra

4.

Wat willen we in Fryslân bereiken?

Op basis van de hierboven beschreven opgaven, kenmerken en staat van de Friese economie stellen wij de volgende vier ambities voor Fryslân vast:

- Inspelen op de economische kansen van majeure transities
- Inspelen op demografische ontwikkelingen
- Transformeren naar een lerende economie
- Vergroten wendbaarheid en weerbaarheid van ondernemers

4.1 Inspelen op economische kansen die majeure transities bieden

De RIS3 voor Noord-Nederland identificeert vier grote, kansrijke transities die ook voor Fryslân van belang zijn. Afhankelijk van hoe wij hierop inspelen, bieden transities kansen of bedreigingen voor ons welvaartsniveau. Om te voorkomen dat de transities ons 'overkomen' willen we in Fryslân samen nadenken over de consequenties en hoe we hiervan kunnen profiteren. Ook willen we experimenten uitvoeren om te zien hoe transities Fryslân schoner, gezonder en gelukkiger kunnen maken. Het gaat om de volgende vier transities:

- Van een lineaire naar een circulaire economie. Deze transitie heeft al een belangrijke plek in het Friese beleid. Samen met de Vereniging Circulair Fryslân (VCF) blijven we daar vol op inzetten. Doel is om de meest circulaire regio van Europa te worden.
- Van fossiele naar duurzame energie. Deze transitie biedt kansen maar kent ook uitdagingen, zoals het netcongestieprobleem. Dit hangt samen met de provinciale opgave Energie (zie ook hoofdstuk 6 paragraaf 'Netcongestie'). Vanuit economisch beleid dragen we bij aan oplossingen door te investeren in bedrijvigheid en technologie met een positief effect op het milieu.
- Van zorg naar positieve gezondheid. Deze transitie is van belang voor alle inwoners van Fryslân. Wij ondersteunen partijen in Fryslân die hier met innovatieve oplossingen op inspelen.
- Van een analoge naar een digitale samenleving. We investeren extra in bedrijven en werknemers om de kansen die digitalisering biedt te verzilveren en bedreigingen af te wenden.

4.2 Inspelen op de demografische ontwikkeling

De dalende bevolkingstrend in Fryslân stelt ons voor een grote opgave: met minder mensen hetzelfde werk doen om het huidige welzijnsniveau vast te houden. De arbeidsproductiviteit moet dus omhoog. Het is van cruciaal belang dat de speerpuntsectoren, stuwende bedrijven én verzorgende sectoren in de toekomst over voldoende menskracht (blijven) beschikken om het verdienvermogen te versterken en het welzijn van mensen te bevorderen. Daarom moeten we een strategie ontwikkelen om zoveel mogelijk talent aan de regio te binden en talent van buiten Fryslân aan te trekken, bijvoorbeeld door duidelijk te maken hoe prettig het hier wonen en werken is. Ook moeten we de kansen benutten die digitalisering en sleuteltechnologieën ons bieden.

4.3 Naar een lerende economie, iedereen doet mee

De arbeidsmarkt ondergaat de komende decennia grote veranderingen, en niet alleen door de demografische veranderingen. Technologische innovaties, digitalisering, robotisering en flexibilisering scheppen banen en functies die nog niet bekend zijn. Banen uit 'oude' sectoren verdwijnen, er komen nieuwe, 'groene' banen voor in de plaats, bijvoorbeeld in de duurzame energie en industrie. De transitie van zorg naar gezondheid vraagt kennis van E-health, het verlenen van zorg op afstand en het toepassen van virtuele realiteit. Het verdwijnen van veel routinematig werk (mbo-niveau 2/3) is een grote uitdaging omdat de Friese economie relatief veel mbo-opgeleiden heeft.

Voor nieuwe banen, functies en een nieuwe invulling van werk moeten mensen worden opgeleid, bijgeschoold en omgeschoold. De beschikbare beroepsbevolking moet voldoende worden toegerust met de vaardigheden die het MKB (straks) nodig heeft. De behoeften van bedrijven sluiten nu niet altijd aan bij wat werknemers en opleidingen te bieden hebben.

BELANG VAN KENNIS EN VAARDIGHEDEN

Uit gesprekken met ondernemers en ondernemersvereniging VNO-NCW Noord blijkt dat veel MKB'ers veel waarde hechten aan het bij de tijd houden van kennis en vaardigheden. Dit betreft zowel henzelf als hun werknemers. Vooral bij het kleine MKB ontbreekt het echter vaak aan tijd om daarin te investeren. De dagelijkse operationele zaken gaan voor. Bovendien is het voor ondernemers en werkenden niet altijd duidelijk waar zij terecht kunnen met een opleidingsvraag.

Om ook in de toekomst over voldoende talent te beschikken en tot een betere match tussen vraag en aanbod te komen, is een 'lerende economie' nodig die mensen in staat stelt zich aan te passen aan veranderende eisen en nieuwe ontwikkelingen. We moeten toe naar een arbeidsmarkt die werkenden stimuleert om hun vaardigheden en kennis op peil te houden en zich een leven lang te ontwikkelen. Belangrijke vaardigheden voor de nieuwe economie zijn ondernemerschap, circulariteit, internationalisering en digitalisering. Dit vraagt samenwerking met alle partners in de arbeidsmarktregio Fryslân Werkt.

Anderzijds is het ook van belang om te kijken of we het werk kunnen veranderen zodat de mensen die beschikbaar zijn het werk ook kunnen doen. Kortom: bij innovaties moet de beschikbaarheid/ontwikkelbaarheid van medewerkers een belangrijke pijler gaan worden.

4.4 Vergroten wendbaarheid en weerbaarheid van ondernemers

De Friese economie is bij uitstek een MKB-economie. Als het gaat om innoveren en exporteren blijft het Friese bedrijfsleven achter bij het landelijke gemiddelde. Fryslân staat op de laatste plaats in de landelijke Innovatie-index. Het percentage Friese bedrijven dat aan internationale handel doet, is met 8,2% lager dan het landelijk gemiddelde: 9,1%. Ook ligt het aantal snel groeiende vestigingen (vestigingen die na 3 jaar minimaal 50 banen hebben en 60% of meer zijn gegroeid in het aantal banen) in Fryslân (0,6%) lager dan landelijk (1,2%), (LISA, 2023).

Versterking van de Friese concurrentiekracht vraagt om investeringen in innovatie, ondernemerschap en internationalisering. Voor een krachtige economie is een diversiteit aan bedrijven nodig die elkaar versterken en uitdagen tot vernieuwing. Dit vergt een aanwas van nieuwe bedrijven en doorgroei van bestaande bedrijven. Door bestaande bedrijven te koppelen aan koplopers, kunnen hierin stappen worden gezet. We ondersteunen starters om toe te treden tot de markt en stimuleren startende bedrijven om kennis om te zetten in business en door te groeien naar volwaardige MKB-bedrijven.

Foto: NHL Stenden

Deel B:

Onze provinciale inzet

5.

De rol van de provincie en de relatie met andere opgaven

5.1 Stimuleren van de regionale economie

De provincie heeft de taak om de regionale economische ontwikkeling te stimuleren, de leefbaarheid te verbeteren en een goed klimaat te creëren voor een duurzame, circulaire economie. De provincie kan hierbij verschillende rollen vervullen:

- Regisseur van ruimtelijke ordening en infrastructuurontwikkeling. Door strategisch te plannen en te investeren in infrastructuur zoals wegen, waterwegen, digitale netwerken en openbaar vervoer, kan de provincie de toegankelijkheid en connectiviteit van economische clusters verbeteren. Dit bevordert niet alleen de groei van bestaande bedrijven, maar maakt de regio ook aantrekkelijk voor nieuwe bedrijven en investeerders. Een goede infrastructuur verbetert bovendien de koppeling tussen stedelijke en landelijke gebieden en draagt bij aan evenwichtige regionale ontwikkeling.
- Facilitator van innovatie en samenwerking. De provincie speelt een belangrijke rol als facilitator van innovatie en samenwerking tussen bedrijven, onderwijsinstellingen en onderzoekscentra. Door netwerken te creëren en kennisdeling te bevorderen, versterken we de innovatiekracht en daarmee de concurrentiekracht van de regio. Als provincie faciliteren wij bijvoorbeeld het Innovatiepact Fryslân en de Vereniging Circulair Friesland met een boekjaarsubsidie. Als provincie kunnen we hierbij een rol spelen als eerste klant voor nieuwe innovaties, om zo potentiële oplossingen te testen en de stap naar de markt te verkleinen. Daarbij is het belangrijk dat wij de koppeling en ruimte zoeken op het gebied van vergunningen en regelgeving.
- Aanjager van duurzame economische transitie. De provincie bevordert de transitie naar een duurzame economie door initiatieven te ondersteunen die gericht zijn op een circulaire economie. De provincie geeft zelf het goede voorbeeld door te streven naar een duurzame bedrijfsvoering en duurzame investeringen en jaagt daarmee het aanbod van duurzaam geproduceerde goederen en diensten aan.
- Verbinder tussen lokaal en (inter)nationaal beleid. De provincie heeft als middenbestuur een verbindende rol. Door gemeentelijk, nationaal en Europees beleid op elkaar af te stemmen, ontstaat coherent beleid dat optimaal gebruik maakt van beschikbare middelen en mogelijkheden. Dit geldt bijvoorbeeld voor het benutten van Europese fondsen. Daarom zijn wij actief partner van het Europapact Fryslân.
- Regulerende rol. De provincie handelt regelstellend ten behoeve van het provinciaal belang en de provinciale

wettelijke taken. Denk aan kaderstellend beleid voor kantoren en bedrijventerreinen.

5.2 Relatie met andere opgaven

De inzet op brede welvaart vraagt een integrale benadering van de opgaven waar de provincie voor staat op het gebied van landbouw, cultuur en kunst, Europa, energie, ruimte, leefbaarheid en winkelgebieden.

Landbouw

Landbouw is een van de pijlers van de Friese economie. De sector levert niet alleen voedsel en grondstoffen, maar biedt ook werkgelegenheid en stimuleert de export. Innovaties in de landbouwsector, zoals duurzame productiemethoden en technologische vooruitgang, verhogen de efficiëntie en versterken de concurrentiepositie van de sector. In januari 2025 wordt de beleidsbrief Landbouw behandeld in Provinciale Staten. Vanuit Economie zal aangesloten worden bij de economische kansen die uit de Friese beleidsbrief Landbouw voortkomen.

De landbouw is ook belangrijk voor andere sectoren zoals transport, voedselverwerking en detailhandel. Als provincie stimuleren we het telen van gewassen zoals vezelhennepe, vlas, miscanthus en lisdodde. Deze gewassen bieden boeren alternatieve verdienmodellen en creëren economische kansen voor partijen (denk aan bouwbedrijven) die de gewassen verwerken en toepassen. Een sterke, duurzame landbouwsector draagt bij aan economische stabiliteit, zelfvoorzienendheid en de ontwikkeling van plattelandsgebieden binnen onze provincie. Daarnaast biedt landbouw ook kansen voor de gastvrijheidssector. Bijvoorbeeld in de vorm van agrotourisme, culinair toerisme of ecotourisme. Tenslotte wordt vanuit het speerpunt watertechnologie ook bijgedragen aan de landbouw onder andere door het ontwikkelen van methodes om nutriënten terug te winnen en groen gas te produceren.

Cultuur en kunst

Cultuur en kunst zijn van groot belang voor de ontwikkeling van de regionale economie. Ze versterken de identiteit, leefbaarheid en het imago van onze regio, trekken bezoekers en nieuwe inwoners aan, houden talent vast en dragen bij aan een gunstig vestigingsklimaat voor bedrijven. Culturele instellingen en festivals genereren directe werkgelegenheid en verhogen de

bestedingen in sectoren als horeca en detailhandel. Creatieve industrieën, zoals design en media, ontwikkelen innovaties die de concurrentiepositie van de regio versterken. Kortom, investeren in cultuur en kunst bevordert zowel de economische vitaliteit als de sociale cohesie en versterkt de basis voor duurzame regionale ontwikkeling.

De Friese taal is een belangrijk kenmerk van de Friese identiteit. Profileren van de Friese identiteit kan ondersteunend zijn voor de economische bedrijvigheid.

Europa

Europa is belangrijk voor Fryslân. Andersom is Fryslân ook belangrijk voor Europa. Denk aan de export van Friese goederen en diensten naar andere Europese landen, maar ook vanwege onze kennis en kunde op het gebied van watertechnologie of circulaire economie kunnen wij betekenisvol zijn voor andere regio's in Europa. Daarbij vergroot een sterkere ontwikkeling van innovatie en kennisontwikkeling de zelfvoorzienendheid van Fryslân, bijvoorbeeld door een versterking in de regionale circulaire keten en minder afhankelijkheid van buitenlandse energiebronnen (Draghi, 2024). De Europese Unie maakt deel uit van de dagelijkse realiteit van burgers, bedrijven, maatschappelijke organisaties en overheden. Europees beleid en regelgeving zijn immers van invloed op onze provincie. Daarnaast biedt Europa kansen om samen met andere Europese regio's projecten te ontwikkelen en van elkaar te leren. Hiervoor zijn meerdere Europese fondsen en subsidies beschikbaar.

Het EuropaPact Fryslân (EPF) brengt Friese projecten verder in Europa en haalt kennis vanuit Europa dichterbij. Ook brengt EPF Friese bedrijven en organisaties in contact met Europese partners via projecten en netwerken. De komende jaren onderzoeken we de mogelijkheden van Europese samenwerking verder, hierbij is er meer aandacht voor kansen uit samenwerking met partnerorganisaties uit Duitsland. Zie ook de beleidsbrief Europa en Duitsland 2024-2030 die in september 2024 door Gedeputeerde Staten (GS) is vastgesteld.

Energie

De energietransitie biedt kansen voor de economie, doordat zij investeringen in innovaties en groene technologieën bevordert en nieuwe werkgelegenheid creëert. Andersom zorgt een robuuste economie voor de middelen om te investeren in een schone energie-infrastructuur. Door in te zetten op hernieuwbare energiebronnen wordt de regio minder afhankelijk van fossiele brandstoffen, wat zowel de economische veerkracht als het milieu ten goede komt. We willen de kansen benutten, maar zien ook dat er in het nu uitdagingen liggen. Netcongestie is een groot probleem voor bedrijven in onze provincie. Netcongestie verwijst naar het gebrek aan capaciteit op het elektriciteitsnetwerk om aan de vraag te voldoen, vooral op piekmomenten of in gebieden met veel energie-intensieve activiteiten.

In het kort beperkt netcongestie de groeimogelijkheden van bedrijven, verhoogt het hun operationele kosten en belemmert het hun deelname aan de energietransitie. Hierdoor wordt zowel de concurrentiepositie van bedrijven als de regionale economie onder druk gezet. Op allerlei niveaus wordt nagedacht over oplossingen, ook op lokale schaal. Bij de behandeling van de concept Friese energievisie in uw Staten van 25 september is er een motie aangenomen over de energiehub in Hallum. Een goed voorbeeld van hoe op lokale schaal wordt nagedacht over het oplossen van beperkingen op het energienet door middel van een energiehub. U leest meer over de netcongestie in hoofdstuk 6.

Leefbaarheid

Een leefbaar platteland en een sterke regionale economie versterken elkaar. Een aantrekkelijk, vitaal platteland biedt ruimte voor economische activiteiten zoals landbouw, recreatie en toerisme, die op hun beurt de regionale economie stimuleren. Een sterke regionale economie zorgt voor werkgelegenheid en voorzieningen die de leefbaarheid op het platteland vergroten. In de Friese Regiodeals staan de inzet op leefbaarheid en de versterking van de regionale economie centraal.

Fryslân kent een rijk aanbod aan verschillende sport, culturele en mienskipsevenementen en vormen het sociale cement voor een actieve en gelukkigere mienskip. Met name grootschalige evenementen genereren economische impact. Het vergunningstraject is daarbij een punt van aandacht, maar ligt primair bij de gemeentes. De komende periode wordt wederom ingezet op het binnenhalen van zakelijke bijeenkomsten en congressen die het economisch profiel van Fryslân versterken, en dus aansluiten bij de thema's van de Economische Samenwerkingsagenda.

Ruimte (voor economie en gastvrijheid)

Het is van groot belang om een goede inschatting te maken van de toekomstige ruimtevraag, zowel kwantitatief als kwalitatief. In de eerste plaats om ervoor te zorgen dat er de komende jaren voldoende ruimte blijft voor economische en toeristisch-recreatieve ontwikkelingen. In de tweede plaats om een goede afweging te kunnen maken tussen de ruimteclaims die vanuit de verschillende provinciale opgaven in het proces rondom de nieuwe Provinciale Omgevingsvisie (POVI) worden gepresenteerd.

De ruimtevraag voor economische activiteiten/ bedrijvigheid is recent in kaart gebracht door middel van meerjarige vraagprognoses voor droge kavels (kleiner dan 3 ha en groter dan 3 ha) en natte kavels. De ambities in de voorliggende beleidsbrief leiden echter ongetwijfeld tot een extra ruimtevraag die zowel kwantitatief als kwalitatief moet worden uitgewerkt. In de komende jaren besteden wij bijzondere aandacht aan zorgvuldig en meervoudig ruimtegebruik op de Friese bedrijventerreinen.

De schaarste aan ruimte maakt het van belang om na te denken over een afwegingsproces/-kader om tot een verantwoorde ruimtelijke inpassing van economische activiteiten en bedrijvigheid te komen, uitgaande van 'de juiste activiteit op de juiste plaats'. Wij werken dit verder uit in het lopende proces voor de Provinciale Omgevingsvisie (POVI-proces), verwerken dit zo nodig in een omgevingsprogramma of nemen hierover juridische bepalingen op in een nieuwe omgevingsverordening.

Parallel hieraan maken we een aparte POVI-bouwsteen voor de ruimtevraag van de sector recreatie & toerisme (ondernemers, vakantieparken, recreanten en toeristen), omdat dit een heel andere ruimtevraag betreft dan natte of droge bedrijventerreinen. Deze bouwsteen geeft inzicht in de ruimtevraag en biedt handvatten om recreatie & toerisme te koppelen aan andere functies. Verder blijven we deelnemen aan de Vervolgaanpak Vakantieparken die onder leiding van het ministerie van BZK in samenwerking met provincies wordt opgesteld. In deze vervolgaanpak worden thema's uitgewerkt als informatievoorziening, transformatie vakantieparken naar wonen of andere functies, ondermijning en veiligheid, kwetsbare groepen en revitalisatie vakantieparken. Op dit moment werken wij aan een integrale havenvisie voor Fryslân. Deze wordt naar verwachting in de eerste helft van 2025 aan uw Staten voorgelegd. De ontwikkeling van havenlocaties wordt meegenomen in het lopende POVI-proces.

Ondermijning en (regionale) economie

Ondermijnende criminaliteit heeft verstrekende gevolgen voor ons maatschappelijk, sociaal en economisch leven. Het schaadt niet alleen ondernemers en burgers, maar verstoort uiteindelijk ook de economische ontwikkeling en het investeringsklimaat. De aanpak van ondermijnende criminaliteit als maatschappelijk vraagstuk vraagt om een integrale benadering, waarbij overheidsinstanties samenwerken en optreden als één geheel, en in samenwerking met private partijen. De provincie zet daarom in op een sterke samenwerking tussen overheid, ondernemers en andere belanghebbenden. Dat doen we onder meer door binnen het provinciale beleidsveld economie aandacht te hebben voor ondermijning en het thema actief te agenderen binnen het IPF. Zo voorkomen we dat onvoorziene en onbedoelde omstandigheden ontstaan die criminaliteit kunnen bevorderen en kunnen bestaande kwetsbaarheden aangepakt worden met preventieve en locatie-specifieke maatregelen.

Aanpak van winkelgebieden

Zoals in het Bestuursakkoord is aangegeven, komen wij met gericht beleid voor winkelgebieden, zowel voor centrumgebieden als dorpen: de Friese Detailhandelagenda (Retailagenda). Als provincie hebben wij in 2024 twee onderzoeken uitgevoerd om tot een actueel beeld te komen: het Koopstromenonderzoek Fryslân 2024 en een (geactualiseerde) SWOT-analyse van de voornaamste Friese winkelgebieden. De Toerisme Alliantie Friesland (TAF) heeft daarnaast enkele bijeenkomsten gehouden waarin met ondernemers over de toekomst van de Friese winkelgebieden is gesproken.

De uitkomsten van beide trajecten zijn tijdens een symposium (3 oktober 2024) gepresenteerd aan de stakeholders: gemeenten, centrummanagers, ondernemersverenigingen en ondernemers in de sectoren detailhandel, horeca en recreatie en toerisme. Belangrijke thema's zijn onder meer: bedrijfsopvolging, vergroening, samenwerking, online zichtbaarheid, functiemenging, identiteit en onderscheidend vermogen. Het symposium markeerde de start van een proces waarin in nauwe samenwerking met alle betrokkenen aan de geïdentificeerde thema's wordt gewerkt. Als provincie zien wij voor onszelf in eerste instantie een coördinerende rol. We stellen hiervoor capaciteit en procesgeld beschikbaar. Tijdens het ontwikkelproces van de Friese Detailhandelagenda (Retailagenda) bepalen wij onze verdere rol en inzet in de uitvoering.

5.3 Relatie met partners

Om onze doelen te bereiken, hebben we onze partners hard nodig en werken we waar mogelijk samen. Onze visie op de toekomstige economie van Fryslân, zoals beschreven in deel A, is door een groot aantal partners onderschreven, waaronder het Innovatiepact Fryslân (IPF). Met het IPF werken we aan een nieuwe governance structuur die ons de komende jaren ook verder kan helpen in het gezamenlijk verder ontwikkelen van de economische agenda. Daarmee wordt geborgd dat de rode draad van de agenda gecontinueerd wordt. Samen met onze IPF-partners werken wij aan de Friese Economische Samenwerkingsagenda. We investeren ook in noordelijke, landelijke en Europese samenwerking, om bij te dragen aan de realisatie van de gestelde doelen. Dit doen we onder meer als volgt:

- We investeren in de doorontwikkeling van het Innovatiepact Fryslân en blijven participeren in de F4-Samenwerkingsagenda. Ook via de regiodeals ondersteunen we de plannen uit de regio's binnen Fryslân. Als voorbeeld noemen we de regiodeal Waddeneilanden. De inzet daarbinnen op het thema circulaire economie past heel goed bij onze eigen ambities op het gebied van circulaire economie.
- We hebben korte lijnen met de Friese gemeenten om gezamenlijk te werken aan economische doelstellingen.
- We werken in de arbeidsmarkregio Fryslân Werkt samen met onderwijs, UWV, sociale ontwikkelbedrijven, sociale partner, SBB en de Friese gemeenten
- We geven actief invulling aan onze rol in het Samenwerkingsverband Noord-Nederland (SNN), de Noordelijke ontwikkelingsmaatschappij (NOM), de Friese ontwikkelingsmaatschappij (FOM) en de Economic Board Noord-Nederland (EBNN). We zullen daarbij scherper moeten kijken waar we deze partijen op kunnen vergen en wat we voor elkaar kunnen betekenen. Met de NOM stellen we als drie noordelijke provincies samen met het ministerie van Economische Zaken een strategisch

kader voor de periode 2025-2028 op. Het doel van het strategisch kader is om vast te leggen wat de deelnemende overheden vanuit hun rollen als aandeelhouder en subsidieverstrekker met de NOM wensen te bereiken. Het strategisch kader wordt nog geagendeerd in uw Staten. Voor wat betreft de FOM is de Friese Economische Samenwerkingsagenda vertaald in het nieuwe Meerjaren Kompas. Binnen dit Kompas ligt de nadruk op investeringen in de Friese speerpuntsectoren.

- We maken verbinding met andere beleidsterreinen zoals landbouw, energie, erfgoed en Europa. Een van de publieke fondsen waar we vanuit economie beleidsafstemming mee zoeken is het Fûns Skjinne Fryske Enerzjy (FSFE). Deze partij financiert projecten die marktpartijen vanwege hoge risico's niet ondersteunen, maar wel maatschappelijk rendement opleveren. Het fonds speelt een cruciale rol in de ontwikkeling en realisatie van lokale duurzame energieprojecten en daarmee draagt het bij aan de duurzaamheidsdoelstellingen uit het bestuursakkoord.

- We zorgen voor actieve verbinding met agenda's van het Rijk en Europa. Dit doen we onder andere door het SNN die als belangenbehartiger de juiste lijntjes legt tussen de regionale en nationale agenda's en zo nieuwe regels en beleid dat het Noorden raakt, helder maakt en beïnvloedt. Ook zorgen we met behulp van Ynbusiness en het Europapact Fryslân er voor dat Fryslân goed gebruik maakt van de beschikbare EFRO-middelen die binnen het SNN verdeeld worden aan projecten.
- We brengen samen met alle partijen in het Friese ecosysteem ieders positie en rol in kaart om de samenwerking verder te verbeteren.
- We werken samen met ondernemers, onderwijs en medeoverheden aan een gezamenlijke investeringsagenda.

6.

Strategie en uitvoering: wat zijn de doelen?

6.1 Versterking ecosystemen | Investeren in toekomstbestendige samenwerking

We zetten ons de komende jaren in voor een 'schoon, gezond en gelukkig Fryslân'. Dit doen we samen met onze partners, onder de paraplu van de Friese Economische Samenwerkingsagenda. Op basis van deze agenda hebben we vier hoofddoelen opgesteld.

1. Inzetten op de brede welvaart van Fryslân, oftewel een schoon, gezond, gelukkig Fryslân; dus verder kijken dan alleen economische groei. We zetten ons ervoor in dat Friesland tot de gelukkigste inwoners van Europa blijven behoren, ook al zijn de scores op economische indicatoren hier lager dan gemiddeld (Friese paradox). In de Regionale Monitor Brede Welvaart van het CBS wordt welvaart gemeten aan de hand van 45 indicatoren, waaronder inkomen, levensverwachting, gezondheid en tevredenheid met het leven. Op 20 indicatoren zit Fryslân in de top drie van best scorende provincies. Onze ambitie is om dit te verhogen naar 25 van de 45 indicatoren.
2. Inzetten op een kansregio met een stijging van de toegevoegde waarde. De netto toegevoegde waarde van bedrijven is het verschil tussen de totale omzet en de kosten voor grondstoffen, diensten en halffabricaten die tijdens de productie worden ingekocht. Het geeft aan hoeveel waarde bedrijven zelf toevoegen door arbeid, kapitaal en innovatie, en vormt een belangrijke indicator voor hun bijdrage aan de economie. Tussen 2013 en 2022 steeg de toegevoegde waarde jaarlijks gemiddeld met 1,5%. We willen dit de komende jaren doorzetten met een jaarlijkse groei van minimaal 2%.
3. Inzetten op een circulaire economie. Dit sluit aan bij de ambities van het Rijk om in 2030 te komen tot 50% reductie in het gebruik van primaire grondstoffen en in 2050 tot 100% gebruik van circulaire grondstoffen. Doel is om het aantal banen bij (potentieel) circulaire bedrijven jaarlijks met 3% te laten groeien.
4. Inzetten op de wendbaarheid van de ondernemers. Het doel van de economische samenwerkingsagenda is tweeledig: toewerken naar (inter)nationaal onderscheidend duurzaam verdienvermogen aan de ene kant en het realiseren van oplossingen voor maatschappelijke opgaven aan de

andere kant. Om dit te realiseren willen we innovatie en verbondenheid van het Friese MKB bevorderen. Hiermee vergroten we de wendbaarheid en weerbaarheid van de ondernemers. De komende jaren willen we als provincie op innovatievermogen boven het Europees gemiddelde blijven. Dit meten we met de Regionale Innovatie Index (RII), (Dashboard Economische Barometer Noord-Nederland, 2024).

Om deze doelen te monitoren zijn er algemene resultaten opgesteld en verdiepende resultaten bij elk speerpunt. Onderstaande tabel (tabel 4) geeft de algemene resultaten weer.

Tabel 4 Doelen en resultaten

Doel	Resultaat
Inzetten op Schoon, gezond en gelukkig Fryslân	We blijven in de top 3 van de Nederlandse provincies staan als het gaat om de score op brede welvaart.
Inzetten op een kans regio met een stijging in toegevoegde waarde	We blijven voorloper op de zes speerpunten.
Inzetten op een circulaire economie	In 2025 organiseren we het jaar van de Circulaire economie en zal de nationale conferentie in Fryslân plaats vinden. Daarnaast halen we Europese regio's naar Fryslân om kennis te delen over circulair ondernemen.
Inzetten op wendbaarheid en weerbaarheid van ondernemers	We stellen calls binnen EFRO open die aansluiten bij de vraag van het bedrijfsleven.

In paragraaf 6.2 werken we bovenstaande doelen en resultaten uit voor de zes speerpuntsectoren van de Economische Samenwerkingsagenda. Deze sectoren vertegenwoordigen kansrijke niches in het Friese ecosysteem. Niches waarin Fryslân onderscheidend is op het nationale en internationale speelveld.

Om innovatie en bedrijvigheid rond deze speerpuntsectoren aan te jagen, zijn er broedplaatsen en clusters nodig waar ondernemers en kennisinstellingen samen aan urgente vraagstukken kunnen werken. Voorbeelden daarvan zijn de Water Alliance, het Innovatiecluster Drachten en Greenwise. Verder zetten we in op het ontwikkelen van het Huis van Gastvrijheid. Om de clusters heen zijn sterke ecosystemen nodig alsook een samenhangend pakket van functionaliteiten en voorzieningen om starters en innovaties te stimuleren. Daarin blijven we als provincie de komende jaren investeren. We ondersteunen partijen als IPF, VCF, Merk Fryslân, Toerisme Alliantie Fryslân (TAF) en Wetsus/ Watercampus met financiële middelen om de continuïteit van de Economische Samenwerkingsagenda te borgen.

We maken gerichte keuzes om kansrijke clusters en ecosystemen te stimuleren. Daarmee dragen we bij aan specifieke ontwikkelvraagstukken binnen clusters en/of versterken specifieke elementen binnen ecosystemen. Hiermee leveren we een positieve bijdrage aan het regionale inkomen, het verdienvermogen van Fryslân, het opleidingsniveau van inwoners en daarmee aan de stijging van de toegevoegde waarde. Door clusters en ecosystemen te koppelen aan transitie-opgaven dragen we bovendien bij aan doelen als CO₂-reductie en de verbetering van het leefklimaat.

In 6.2 werken we per speerpuntsector de doelen uit. We schetsen eerst het actuele beeld van de betreffende sector en de situatie waar we naartoe willen, daarna beschrijven we de doelstellingen waar we de komende jaren aan werken en de aandachtspunten en beoogde resultaten tot 2030.

Foto: Wetsus

6.2 Versterking speerpuntsectoren | Investeren in een onderscheidend economisch klimaat

6.2.1. Watertechnologie

1. Beeld van de sector

De watertechnologiesector is een sterke economische sector in Fryslân, met als kern de WaterCampus in Leeuwarden. In de afgelopen 20 jaar heeft de WaterCampus zich ontwikkeld tot een toonaangevend Europees innovatie-ecosysteem op het gebied van water. Het boegbeeld van de sector is Wetsus, Europees centrum van uitmuntendheid voor duurzame watertechnologie. Uit de WaterCampus-monitor 2023 blijkt dat de Friese watertechnologiesector goed is voor circa 2.600 arbeidsplaatsen (veelal kennisintensieve banen) en circa 2% van de totale toegevoegde waarde, oftewel € 445 miljoen. Omgerekend per baan is dat €150.000. Deze waarde ligt een stuk hoger dan het provinciaal gemiddelde van €69.870 per baan (Watertechnologiemonitor, Bureau Beleidsonderzoek (BBO), 2023). Tabel 5 geeft de belangrijkste kengetallen uit de WaterCampus-monitor weer.

De WaterCampus heeft zich de afgelopen jaren bewezen als broedplaats voor start-ups en scale-ups. Tabel 6 geeft de top 5 van recente scale-ups weer.

De beschikbaarheid van schoon en voldoende water is van cruciaal belang voor een gezonde natuur, samenleving en economie. Water is de basis voor gezondheid, natuur en

economische ontwikkeling en een belangrijke factor voor voedselzekerheid, woningbouw, biodiversiteit, circulariteit en de energietransitie. In een klimaat- en toekomstbestendige provincie zijn het water- en bodemsysteem leidend voor de ruimtelijke inrichting.

Innovatieve watertechnologieën, ontwikkeld vanuit de WaterCampus Leeuwarden, dragen bij aan de oplossingen voor de uitdagingen van deze tijd en fungeren als 'enabling technology' voor innovaties in andere sectoren. Bijvoorbeeld voor mestverwerking en gezondere, beter waterbindende bodems in de landbouw, voor biogas, blue energy en groene waterstofproductie in de energiesector, voor terugwinning van proceswater en grondstoffen in de chemische en voedingsmiddelenindustrie en voor terugwinning en hergebruik van nutriënten, organische stof en energie uit afvalwater voor een circulaire economie.

2. Waar willen we naar toe

De partijen op de WaterCampus werken regionaal, nationaal en internationaal aan oplossingen voor maatschappelijke vraagstukken. Op veel plaatsen in de wereld dreigt een acuut tekort aan schoon en voldoende water. De WaterCampus faciliteert de sector door middel van gericht onderwijs (mbo tot doctoraat) en stimulering van ondernemerschap, maar vooral ook door fundamenteel onderzoek, demonstraties en implementaties van innovaties, met als doel maatschappelijke uitdagingen op te lossen en de (export)kracht van de sector te vergroten.

De watertechnologiesector bestaat veelal uit kleine bedrijven. De implementatie van innovaties duurt vaak lang, mede doordat

Kengetallen Watertechnologie	Watertechnologie	Totaal Fryslân
Aantal vestigingen	110	73.650
Aantal banen	2.600	327.960
Ontwikkeling vestigingen 2014-2023	onb.	32,8%
Ontwikkeling banen 2014-2023	6% (t.o.v. 2017)	14,9%
Aandeel in werkgelegenheid 2023	0,8%	
Aandeel in werkgelegenheid Nederland	onb.	
Toegevoegde waarde 2022 in mln. euro	445	22.207
Toegevoegde waarde per baan	150.000	69.870
Aandeel in toegevoegde waarde 2022	2%	

Tabel 5 Kengetallen Watertechnologie (Watertechnologiemonitor 2023 en LISA Vestigingen- en werkgelegenheidsregister, 2023)

Nr.	Bedrijfsnaam	Startjaar	Eerste jaar op de campus	Activiteiten
1	Acquaint	2014	2016	Beheer leidingnetwerk, AI
2	Hydraloop	2017	2018	Waterhergebruik in huishoudens
3	Wafilin systems	2017	2017	Membraantechnologie
4	Aquacycl	2016	2023	Industriële afvalwaterbehandeling
5	Susphos	2020	2021	Terugwinning van fosfaat uit slib-as

Tabel 6 Top 5 scale-ups naar aantal werknemers; 25-75 werknemers (Water Alliance, 2024)

de markt wordt bepaald door grote partijen als waterschappen en drinkwaterbedrijven. De prikkel om te innoveren is beperkt vanwege de lage drinkwaterprijs. De toenemende (drink) waterschaarste en nieuwe wet- en regelgeving verhogen de urgentie om te innoveren en innovaties daadwerkelijk toe te passen.

Wij zetten in op het versterken van cross-sectorale verbanden, bijvoorbeeld tussen energie (waterstof en blauwe energie), agrofood (bodem en eiwittransitie) en circulaire materialen (plastics, circulaire bouw en groene chemie). Naar voorbeeld van de Watercampus ontwikkelen we ook een Bodemcampus om de koppeling tussen bodem en water te versterken. We zoeken actief naar aansluiting bij de noordelijke agenda's voor waterstof, chemie en de eiwittransitie.

3. Doelstellingen

De WaterCampus-activiteiten bevorderen de brede welvaart. Veilige waterbeschikbaarheid en een gezondere leefomgeving zijn zowel mondiaal als regionaal van belang. We zetten in op de ontwikkeling van hoogwaardige werkgelegenheid, toponderwijs en een sterkere economische structuur, met bijbehorende zichtbaarheid en profilering. Doel is dat Fryslân in 2030 in Europa op nummer 1 staat als het gaat om duurzame technologische oplossingen voor watervraagstukken.

We versterken onze samenwerking met andere Europese regio's op het gebied van watertechnologie. We zoeken hierbij ook de samenwerking op met regio's in Duitsland en België. Thema's hierbij zijn de implementatie van innovatie en mogelijkheden om technologieën naar de markt te brengen.

4. Aandachtspunten en beoogde resultaten tot 2030

De komende jaren ligt de focus op de volgende urgente opgaven:

- Aanpak (drink)waterschaarste. Door een steeds groter verbruik van drinkwater en vervuiling van beschikbare bronnen, krimpt het aanbod van drinkwater in Fryslân. Hierdoor kunnen steeds meer ondernemers moeilijk of geen drinkwateraansluiting meer krijgen.
- Aanpak van afvalstoffen als PFAS en medicijnresten. Afvalwater en oppervlaktewater bevatten steeds meer stoffen die schadelijk zijn voor de gezondheid, zoals PFAS en medicijnresten. Er zijn technieken nodig om op te sporen waar deze stoffen vandaan komen en om deze stoffen uit het water te halen.
- Digitaliseren waternetwerkbeheer. Om de druk op de drinkwatervoorraad te verminderen, wordt het voor drinkwaterbedrijven steeds belangrijker om lekken in leidingen te voorkomen en snel te repareren. Digitalisering en artificiële intelligentie (AI) bieden kansen om het onderhoud van het waternetwerk te verbeteren, door problemen vroegtijdig te signaleren en op te lossen.
- Hergebruik van afval- en proceswater. Om de druk op de drinkwatervoorraad te verminderen is het eveneens belangrijk om afval- en proceswater te hergebruiken. Dit geldt voor water afkomstig van industriële en bedrijfsprocessen, maar ook voor grijs water afkomstig van huishoudens.
- Gebruik van nutriënten in afvalwater als grondstof. Afvalwater is een belangrijke bron voor eindige en schaarse (micro) nutriënten. Bijvoorbeeld stikstof, fosfor, kalium, zink, ijzer en koper. Deze nutriënten hebben waarde en het hergebruik is een belangrijke stap in het sluiten van de nutriëntenkringloop

en daarmee voor de Friese circulaire economie en zelfvoorzienendheid van de regio.

- Realiseren van decentrale en kleinschalige afvalwatervoorzieningen. Door afvalwater op een decentrale manier te verwerken, wordt het makkelijker om dit te hergebruiken. Ook kan het verwerkingsproces makkelijker worden gecombineerd met andere doelstellingen zoals het verwijderen van schadelijke stoffen, terugwinnen van bruikbare nutriënten en opwekken van energie. Decentrale afvalwaterzuivering is niet ter vervanging van de centrale zuivering, maar kan aanvullend zijn en bovendien de toenemende druk op de centrale zuivering deels wegnemen.

Met gebruik van watertechnologie wordt cellulose uit afvalwater gewonnen (restproduct van wc-papier), waarna dit als volwaardige grondstof toegepast kan worden in onder andere infrastructuur, landbouw, chemie en de bouw. Bijvoorbeeld als bioplastic, verpakkings- en bouwmaterialen.

Om deze opgaven aan te pakken, gaan we samen met de Watercampus-partijen nog meer dan voorheen op zoek naar subsidies vanuit de EU en het Rijk. Ook onderzoeken we de mogelijkheid om voor de activiteiten op de Watercampus een nationale basisfinanciering te verkrijgen. We zetten ons in om het verhaal van de WaterCampus met kracht en overtuiging uit te dragen in interregionale, nationale en internationale kringen. Als provincie vervullen we een aanjaagrol bij het creëren van een markt voor watertechnologietoepassingen, bijvoorbeeld door hergebruik van water aan te moedigen.

Foto: Jan Buwalda

6.2.2. High Tech Systemen & Materialen (HTSM)

1. Beeld van de sector

De sector High Tech Systemen & Materialen (HTSM) is met circa 3.500 bedrijven en 20.600 arbeidsplaatsen van groot belang voor Fryslân. Het aantal bedrijven in de sector is ten opzichte van 2020 met 16% gestegen, het aantal arbeidsplaatsen met 5%. De sector heeft een aandeel van 6,3% in de totale Friese werkgelegenheid. Het gaat om banen met een gemiddeld hoge toegevoegde waarde van €78.690 per baan. Sinds 2013 is de toegevoegde waarde van HTSM in Fryslân met 59% gestegen. Dat is vergelijkbaar met de landelijke ontwikkeling van deze sector. De stijging van de toegevoegde waarde per baan is 33%. Het aandeel van de sector zowel in werkgelegenheid als in toegevoegde waarde is in Fryslân iets kleiner dan landelijk. Zie tabel 7 voor de belangrijkste kengetallen van de sector.

De HTSM-sector bestaat vooral uit kleine, gespecialiseerde bedrijven. Aanjager van de sector in Fryslân en Noord-Nederland is het Innovatiecluster Drachten (ICD). Bij het ICD zijn 23 bedrijven aangesloten, goed voor in totaal 4.560 arbeidsplaatsen. Een deel van deze bedrijven is gevestigd in Groningen en Drenthe. De HTSM-bedrijven in Fryslân zijn vaak onderdeel van een internationale keten. Fluctuaties in export hebben daarmee directe impact op deze bedrijven. De HTSM-sector heeft een belangrijke rol in het mogelijk maken van innovaties in andere sectoren. TNO noemt HTSM de innovatiemotor voor Nederland (Hightech- en maakindustrie als de innovatiemotor voor Nederland, TNO, 2023).

2. Waar willen we naar toe

De betrokken partijen hebben samen een strategische roadmap opgesteld voor de doorontwikkeling van de HTSM-sector en het ICD. Specialisaties in autonome en fabriekssystemen spelen een belangrijke rol in de doorontwikkeling naar Industry 5.0, waarbij slimme, circulaire en verbonden oplossingen centraal staan. De HTSM-sector draagt volop bij aan de versterking van de concurrentiepositie van Nederland binnen de Smart Industry in Europa.

3. Doelstellingen

Noord-Nederland behoort in 2030 tot de toppers in de technologie regio's in Nederland.

4. Aandachtspunten en beoogde resultaten tot 2030

Versterking van het vestigingsklimaat voor HTSM-bedrijven en -talenten.

- In de kennisketen van het ICD ligt de focus op:
 - o Onderzoek: Institute of Autonomous Systems (werktitel CAS)
 - o Onderwijs: ICD-bedrijfsschool voor mbo, hbo en de ontwikkeling van een Engineering Doctorate (wo)
 - o Campusontwikkeling Drachten
 - o Friese digitaliseringsagenda

Foto: Jan Buwalda

Tabel 7 Kengetallen HTSM-sector (LISA Vestigingen- en werkgelegenheidsregister, 2023)

Enkele kengetallen HTSM	HTSM	Totaal Fryslân
Aantal vestigingen	3.514	73.650
Aantal banen	20.620	327.960
Ontwikkeling vestigingen 2014-2023	25,1%	32,8%
Ontwikkeling banen 2014-2023	18,8%	14,9%
Aandeel in werkgelegenheid 2023	6,3%	
Aandeel in werkgelegenheid Nederland	6,7%	
Toegevoegde waarde 2022 in mln. euro	1.608	22.207
Toegevoegde waarde per baan	78.690	69.870
Aandeel in toegevoegde waarde 2022	7,2%	
Aandeel in toegevoegde waarde 2022 Nederland	7,8%	

Foto: NHL Stenden

6.2.3. Circulaire materialen

1. Beeld van de sector

De sector circulaire materialen wordt steeds belangrijker in onze regio. Er is sprake van een sterke, groeiende keten binnen Noord-Nederland, met partijen als Greenwise, Vereniging Circulair Friesland (VCF), Nationaal Testcentrum Circulaire Plastics (NTCP), Innovatiepact Fryslân (IPF), Building Balance, Chemport, NHL Stenden en de Friese overheden.

De speerpuntsector circulaire materialen omvat bedrijven die actief zijn in biobased bouwmaterialen en kunststoffen (circulaire plastics), aangevuld met bedrijven in de industrie- en bouwsector die circulaire materialen inzetten. Dit is een bredere selectie van bedrijven dan de indeling zoals die doorgaans voor circulaire economie wordt gebruikt, waarbij het meer gaat om bedrijven waar circulair gewerkt wordt of waar aannemelijk is dat er circulair wordt gewerkt. De speerpuntsector circulaire materialen kent een jaarlijkse toename van 3% werkzaam personeel en 2,5 tot 3% toegevoegde waarde.

De bedrijven die zich bezighouden met het produceren en recyclen van materialen zijn goed voor ruim 3000 banen. De bedrijven waar deze materialen kunnen worden toegepast, tellen gezamenlijk 18.700 banen. Dit is een aandeel van 6,7% in de werkgelegenheid, tegenover 6,4% landelijk. Zie ook tabel 8 voor de belangrijkste kengetallen van de sector.

In de periode 2013–2023 nam het aantal banen in de sector circulaire materialen zowel landelijk als in Fryslân met ruim

29% toe. De toegevoegde waarde per baan is vrijwel gelijk aan de gemiddelde toegevoegde waarde per baan. In termen van aandeel in werkgelegenheid en toegevoegde waarde is de sector circulaire materialen in Fryslân wat groter dan landelijk gemiddeld (LISA, 2024).

Op basis van de maatschappelijke opgave en de specialisaties en het onderscheidend vermogen van Friese bedrijven, identificeren wij twee niches binnen de circulaire sector:

- Circulaire plastics: plastic is sterk, goedkoop en in vele vormen toepasbaar. Daarom is het een goede grondstof voor de bouw, maar ook voor verpakkingen, textiel en zorgproducten. De vraag naar plastic blijft toenemen. Tegelijkertijd is plasticvervuiling een groeiend probleem, zowel wereldwijd als lokaal. Daarom is hergebruik van plastic dringend nodig.
- Biobased bouwen: we staan aan het begin van de transitie naar een biobased economie. Zowel de agrarische sector als de bouwsector moeten een transitie doormaken om hun klimaat- en milieu-impact te verlagen. Die transitie is uitdagend, maar biedt ook kansen. Biobased grondstoffen die in de bouw worden gebruikt, zoals vezelhennep, vlas, miscanthus en lisdodde, kunnen de transitie in de agrarische sector versnellen en openen de deur naar nieuwe markten en innovaties. Biobased bouwen biedt Fryslân een unieke kans om zich economisch te onderscheiden. Het past bij de regionale ambities op het gebied van de circulaire economie, biedt nieuwe verdienmodellen voor de (grote) agrarische sector en heeft positieve effecten op klimaat, stikstof, waterkwaliteit en biodiversiteit.

Tabel 8 Kengetallen circulaire materialen (LISA Vestigingen- en werkgelegenheidsregister, 2023)

Kengetallen sector circulaire materialen	Circ. materialen	Totaal Fryslân
Aantal vestigingen	7.457	73.650
Aantal banen	21.835	327.960
Ontwikkeling vestigingen 2014-2023	44,5%	32,8%
Ontwikkeling banen 2014-2023	31,1%	14,9%
Aandeel in werkgelegenheid 2023	6,7%	
Aandeel in werkgelegenheid Nederland	6,4%	
Toegevoegde waarde 2022 in mln. euro	1.453	22.207
Toegevoegde waarde per baan	69.120	69.870
Aandeel in toegevoegde waarde 2022	6,5%	
Aandeel in toegevoegde waarde 2022 Nederland	5,7%	

2. Waar willen we naar toe

Circulaire plastics: we werken samen met kennisinstellingen en bedrijven aan het circulair maken van plastic. We zetten in op circulair design, hoogwaardige sortering/ scheiding, innovatie en onderzoek, bewustwording en educatie. We werken samen met VCF aan een visie waarin we een duidelijk beeld geven van wat wij doen in Fryslân en wat onze inbreng is aan de Noord-Nederlandse tafel. Greenwise Circular Plastics heeft aan deze tafel een coördinerende rol. Als partner binnen Chemport zoeken wij actief naar noordelijke samenwerking om de kennis over circulaire materialen te verdiepen en te verbreden en het vestigingsklimaat voor bedrijven in deze sector aantrekkelijker te maken. Een voorbeeld is het project PleTicReady, gericht op het vergroten van de verdien capaciteit van circulaire-kunststoffenbedrijven in Noord-Nederland.

De interesse van jongeren en studieverenigingen rondom circulariteit laat zien dat dit onderwerp van belang is voor de jonge generatie, toch nemen de studentenaantallen in technische studies af. De provincie heeft een aanjaagrol om de vraag vanuit het bedrijfsleven beter te laten aansluiten bij het onderwijs. Daarnaast steunen we relevante partijen met subsidies vanuit provinciale en Europese gelden en zijn we partner in Europese projecten, zoals het Interreg-project Plastix. De middelen en kennis die Europese samenwerkingen met zich meebrengen, benutten we ook in de regionale samenwerkingen.

Biobased bouwen: we werken samen met betrokken partijen aan een systematische aanpak van biobased bouwen. De rol van de provincie ligt voornamelijk in het creëren van de

juiste randvoorwaarden: ontwikkelen van beleid, financiële ondersteuning en facilitering van de samenwerking. Bij het ontwikkelen en uitvoeren van beleid is het van belang om opgaven als wonen, landbouw, gastvrijheid, ruimte, infra en de opgaven vanuit het Fries Programma Landelijk Gebied (FPLG) met elkaar te verbinden. Hiervoor werken we op verschillende niveaus met verschillende stakeholders samen:

- Op regionaal niveau zitten we samen met VCF, gemeenten, kennisinstellingen en een aantal marktpartijen aan de Versnellingstafel Biobased Fryslân. Ook werken we nauw samen met VCF en het programma Fryslân Bouwt Circulair, om de vraagkant van de keten te stimuleren door opdrachtgevers te ondersteunen bij concrete bouwprojecten.
- Op landelijk niveau zijn we betrokken bij het Building Balance-programma. Ook leveren we provinciale cofinanciering aan het Groeifonds-project Toekomstbestendige Leefomgeving.
- Op Europees niveau werken we als Lead Partner in het Interreg-project BBoBB samen met andere Europese regio's aan het opschalen van het gebruik van biobased materialen. Projecten als deze helpen ons bij het realiseren van onze ambities.

3. Doelstellingen

Het is de missie van de provincie Fryslân om als regio tot de Europese top te behoren op het gebied van circulariteit. Fryslân is dé regio in Nederland waar materialen worden teruggewonnen, hergebruikt en toegepast in duurzame producten, bouw en constructie. We hebben als provincie een rol als aanjager en zetten hiervoor de juiste subsidie-

Foto: GreenInclusive

instrumenten in. De provincie bevordert innovaties door middel van proeftuinen en regelluwe zones. We acteren actief om hobbels op weg naar circulariteit weg te nemen, bijvoorbeeld via de Ambitietafel wet- en regelgeving waar we (knellende) wet- en regelgeving adresseren en proberen te beïnvloeden. Wij stellen ons in samenwerkingen actief op en vervullen een stimulerende, coördinerende en inspirerende rol. We sturen op een goede (inter)nationale profilering: Fryslân als voorbeeldregio. 2025 wordt het jaar van de circulaire economie in Fryslân.

4. Aandachtspunten en beoogde resultaten tot 2030

Circulaire plastics en biobased bouwen worden nog vaak als aparte beleidsonderwerpen beschouwd, maar kunnen elkaar juist versterken, bijvoorbeeld als het gaat om lobby voor wet- en regelgeving en het sluiten van de ketens. Daarom zetten we de komende jaren in op een gemeenschappelijke agenda voor circulaire materialen en gaan we de niches beter coördineren en afstemmen. De focus ligt op de volgende resultaten:

- Verder integreren van (circulair) economisch beleid met andere beleidsopgaven. Bovendien zoeken we meer beleidsafstemming met Europa op, zo zijn we in een oriënterende fase met het opstellen van een circulaire plastic roadmap in gezamenlijkheid met Nedersaksen, Duitsland.
- Circulair ambassadeurschap uitstralen in onze rol als eerste klant; opstellen van een circulaire inkoop-routekaart, aanscherpen van circulaire profilering (zoals Jaar van de Circulaire Economie 2025). Daarnaast onderzoeken we of we handelsmissies kunnen organiseren in samenwerking met het World Circular Economy Forum.

- Versterken samenwerking met kennisinstellingen en bedrijven, waarbij de focus ligt op onderzoek en innovatie (hoger onderwijs) en een bij de praktijk passend curriculum.
- Wet- en regelgeving helder maken en beïnvloeden door middel van ambitietafels en actieve lobby richting Rijk en Europa.
- Monitoring van circulaire ambities Met de Blue Delta-monitor (Economische Samenwerkingsagenda) die we samen met IPF en het Planbureau Fryslân ontwikkelen hebben we een eerste stap gezet in ook het monitoren van circulaire economie. Dit gaan we verder uitbouwen.

6.2.4. Maritieme Technologie

1. Beeld van de sector

De sector maritieme technologie is van groot strategisch belang voor Nederland als zeevarende handelsnatie. Met 575.490 werkzame personen realiseert de sector, inclusief het havenindustriële complex, een totale toegevoegde waarde van € 72,4 miljard (Nederland Maritiemland, Maritiemmonitor 2023).

De maritieme technologiesector werkt aan de grote uitdagingen waar Nederland en Europa voor staan, zoals het terugdringen van de CO₂-uitstoot en de versterking van het aanpassingsvermogen aan een stijgende zeespiegel. De sector wordt ook steeds belangrijker voor onze strategische autonomie. In tijden van toenemende geopolitieke spanningen is een sterke maritieme technologiesector cruciaal voor de energievoorziening en de veiligheid op en vanuit zee. Dit vraagt om stevige industriepolitiek op nationaal en Europees niveau, zodat de sector een duurzame bijdrage kan leveren aan de brede welvaart en veiligheid van Nederland en Europa.

Het maritieme cluster telde in 2023 ruim 1.600 vestigingen in Fryslân, met 5.600 werkzame personen. Goed voor 1,7% aandeel in de werkgelegenheid in Fryslân. De toegevoegde waarde bedroeg in 2022 € 500 miljoen, ofwel 2,3% van het totale Friese verdienvermogen. Met een toegevoegde waarde van ruim € 91.000 per werkzaam persoon is het verdienvermogen van het maritieme cluster ruim bovengemiddeld. Het aandeel van de maritieme technologiesector is zowel in banen als

toegevoegde waarde in Fryslân groter dan landelijk gemiddeld. De totale landelijke export van de maritieme cluster bedroeg in 2022 ruim € 59,5 miljard. In 2021 was dit nog € 52,0 miljard. De exportprestatie van het maritieme cluster is dus sterk gegroeid. Op een totale export vanuit Nederland van € 731 miljard heeft het maritieme cluster een aandeel van 8,1% (CBS, 2022). Zie tabel 9 voor de belangrijkste kengetallen van de sector.

2. Waar willen we naar toe

De maritieme technologiesector in Fryslân profileert zich langs twee lijnen:

- Groene scheepvaart: ontwikkelen en bouwen van schone, slimme, functionele schepen en jachten (emissieloze levenscyclus) door slim te ontwerpen, geïnspireerd door de natuur (vorm, sterkte en materialisatie), door gebruik te maken van duurzame energiebronnen (thermiek, licht, wind en water) en door toepassing van lichte constructies en materialen.
- Slimme scheepvaart: ontwikkeling van een veilige en slimme maritieme keten, door in te zetten op technologie en digitalisering als drager van ontwerp, bouw en levensduur verlengende oplossingen en als oplossing voor de krapte op de arbeidsmarkt. De ontwikkeling biedt bovendien kansen vanuit het oogpunt van veiligheid (cyberveiligheid) en continuïteit (onbemand varen).

We hebben samen met ondernemers, kennisinstellingen en medeoverheden een onderwijs- en onderzoeksagenda ontwikkeld voor de ontwikkeling van maritieme technologie met de volgende twee sporen:

Kengetallen maritieme technologie	Maritieme technologie	Totaal Fryslân
Aantal vestigingen	1.628	73.650
Aantal banen	5.600	327.960
Ontwikkeling vestigingen 2014-2023	16,7%	32,8%
Ontwikkeling banen 2014-2023	14,1%	14,9%
Aandeel in werkgelegenheid 2023	1,7%	
Aandeel in werkgelegenheid Nederland	1,4%	
Toegevoegde waarde 2022 in mln. euro	500	22.207
Toegevoegde waarde per baan	91.380	69.870
Aandeel in toegevoegde waarde 2022	2,3%	
Aandeel in toegevoegde waarde 2022 Nederland	1,7%	

Tabel 9 Kengetallen maritieme technologie (LISA Vestigingen- en werkgelegenheidsregister, 2023)

- Onderwijs- en onderzoeksinstituten werken samen met de bedrijven in de sector aan kennisontwikkeling, de uitwerking van niches en een investeringsagenda.
- We werken samen aan een betere aansluiting tussen onderwijs en arbeidsmarkt zodat komende generaties goed worden opgeleid en de beoogde doelstellingen daadwerkelijk worden gerealiseerd.

3. Doelstellingen

Fryslân werkt met groene en slimme scheepvaart toe naar een duurzame maritieme keten in 2030, inclusief duurzame pleziervaart (elektrificatie) in het Friese merengebied.

We zoeken Europees onze mogelijkheden tot samenwerking op en onderzoeken exportmogelijkheden. Bijvoorbeeld door aanwezigheid bij Boot Düsseldorf.

4. Aandachtspunten en beoogde resultaten tot 2030

De komende jaren ligt de focus op de volgende aandachtspunten/ kansen:

- Inzet op innovatie, circulariteit en toegevoegde waarde, om het toekomstig verdienvermogen van Fryslân/ werkenden te vergroten.
- Behoud en versterking van de werkgelegenheid in de maritieme sector in Fryslân en Noord-Nederland.
- Inzet op (betere) samenwerking tussen overheden, bedrijven en kennisinstellingen om de sector robuuster en toekomstbestendiger te maken.
- Intensivering van de samenwerking met Duitsland, vanwege de gezamenlijke uitgangspositie aan de Waddenzee.

6.2.5. Agrofood

1. Beeld van de sector

De sector agrofood omvat de gehele productiekolom van de primaire sector, toeleveringsbedrijven en verwerkende industrie tot en met de groothandel.

De melkveehouderij is niet alleen historisch gezien maar ook vandaag de dag een belangrijke pijler onder de Friese economie. De zuivelketen staat voor een aantal grote uitdagingen op het gebied van het terugbrengen van emissies en het verbeteren van bodem- en waterkwaliteit. Dairy Campus draagt als onderzoek en innovatiecentrum van WUR bij aan het ontwikkelen van duurzame oplossingen voor de keten. Handelingsperspectief voor de sector is daarbij een van de uitgangspunten. Samen met internationale, landelijke en lokale partners werkt Dairy Campus aan de zuivelketen van morgen.

De toegevoegde waarde van de sector bedroeg in 2022 ruim €2,3 miljard. Daarmee heeft de sector een aandeel van 10,5% in de totale Friese economie. Op landelijk schaal is de sector goed voor 6,3% van de totale toegevoegde waarde. Producten uit de landbouw en voedingsmiddelenindustrie vertegenwoordigden in 2022 een waarde van ruim € 3,1 miljard. Agrofood is goed voor 32,9% van de Friese export; dit is een stuk hoger dan het landelijke aandeel van 13,4% (CBS, 2022). Zie tabel 10 voor de belangrijkste kengetallen van de sector.

De agrofood sector staat voor grote strategische uitdagingen: lager wordende marges in de primaire sector, hogere

voedseleisen van consument en overheid, versnippering van de keten, beschikbaarheid van ruimte, kwaliteit van water en bodem, de problematiek rondom stikstof en de groeiende vraag naar biobased grondstoffen.

2. Waar willen we naar toe

De economische missie voor de sector is het vernieuwen en verduurzamen van de complete voedselketen: van primaire producenten en verwerkers tot distributeurs, retailers en consumenten. In 2030 is de Friese agrofoodsector nog steeds een belangrijke Europese speler. We werken aan een transitie waarin de sector de stap zet van bulkproducent naar nutriëntenspecialist en van lage kostprijs-producent naar toegevoegde waarde-leverancier. We willen toe naar een sector die duurzaam geproduceerde, gezonde producten levert en daarmee bijdraagt aan de transitie van zorg naar positieve gezondheid.

De afgelopen jaren hebben de provincie Fryslân, de gemeente Leeuwarden, de gemeente Súdwest-Fryslân en het Innovatiepact Fryslân (IPF) met vele stakeholders samengewerkt aan een duurzame, toekomstbestendige en onderscheidende Economische Agrofood-agenda voor Fryslân. Het resultaat is de agenda 'Caring for Soil, Caring for Life', die we de komende jaren verder uitbouwen. De agenda is onderdeel van het sociaaleconomisch perspectief van het Fries Programma Landelijk Gebied (FPLG). De provincie draagt hiermee bij aan de versterking van het duurzaam verdienvermogen van de agrofood-keten en de transitie van bulkproducent naar gespecialiseerde nutriëntenspecialist.

Enkele kengetallen agrofood	Agrofood	Totaal Fryslân
Aantal vestigingen	7.847	73.650
Aantal banen	31.040	327.960
Ontwikkeling vestigingen 2014-2023	8,1%	32,8%
Ontwikkeling banen 2014-2023	8,7%	14,9%
Aandeel in werkgelegenheid 2023	9,5%	
Aandeel in werkgelegenheid Nederland	5,9%	
Toegevoegde waarde 2022 in mln. euro	2.323	22.207
Toegevoegde waarde per baan	74.270	69.870
Aandeel in toegevoegde waarde 2022	10,5%	
Aandeel in toegevoegde waarde 2022 Nederland	6,3%	

Tabel 10 Kengetallen Agrofood (LISA Vestigingen- en werkgelegenheidsregister, 2023)

De Economische Agrofood-agenda 2030 richt zich op de volgende businessproposities: Gezonde mens, Gezonde bodem, Duurzame teelt, Duurzame technologie Agri en Duurzame technologie Food. Figuur 5 vat de agenda op hoofdlijnen samen.

De Economische Agrofood-agenda 2030 vraagt nauwe samenwerking met Noord-Nederland (Groningen, Drenthe, Fryslân) en Flevoland. De Friese focus ligt met name op Gezonde bodem en Duurzame technologie Agri en Food. De agenda sluit aan bij onze inzet om de biobased (bouw)keten te stimuleren. Biobased bouwen biedt boeren kansen om gewassen te telen die als basis dienen voor bouwmaterialen. Daarmee creëren boeren toegevoegde waarde voor hun bedrijf en de sector.

3 Doelstellingen

De doelstellingen voor de agrofoodsector voor 2030 zijn als volgt:

1. Vergroten verdienvermogen door stijging toegevoegde waarde per fte: +20% en arbeidsproductiviteit: +15%
2. Vergroten innovatievermogen door stijging van research & development (R&D): +25% en export: +25%
3. Investeren in veerkrachtige sector met effectieve regionale slagkracht en een wendbare, aantrekkelijke arbeidsmarkt.

Door aanwezig te zijn bij de Grüne Woche met een Friese delegatie dragen we bij aan het verder op de kaart zetten van de sector agrofood.

Caring for Soil, Caring for Life

Tabel 11 Economische AgroFood Agenda 2030

Agenda	Sporen
Gezonde Mens	1. Preventief effect van voeding op gezondheid 2. Onderstunend effect van voeding op gezondheid
Gezonde Bodem*	1. Circulerend effect van de bodem 2. Bufferend effect van de bodem
Duurzame Teelt	1. Klimaatneutraal teeltsysteem 2. Duurzaam bodembeheer
Duurzame Technologie Agri*	1. Net zero farming (emissieloze boerderij) 2. Smart Farming (datagedreven produceren)
Duurzame Technologie Food*	1. Klimaatneutrale foodtechnologie 2. Nutriëntmilde conserveringstechnologie

* De Friese focus ligt met name op deze thema's

4. Aandachtspunten en beoogde resultaten tot 2030

- De Economische Agrofood-agenda 2030 wordt onderdeel van de Blue Delta Monitor die we als provincie samen met het Planbureau Fryslân (PF) ontwikkelen, zodat we kunnen monitoren of de gestelde doelen worden bereikt.
- De Economische Agrofoodagenda sluit aan bij de Friese beleidsbrief Landbouw. Vanuit Economie kan aangesloten worden bij de economische kansen die uit de Friese beleidsbrief Landbouw voortkomen. We benutten koppelkansen zoals:
 - o Dairy Waarde toevoeging melk (Dairy Campus en Van Hall)
 - o Aansluiten bij Agro-agenda Noord-Nederland
 - o CO2-banking en daarin aansluiten bij bodemduurzaamheid
 - o Relatie met het Fascinating-programma. Doel van dit programma is onderzoek doen naar de kansen van hoogwaardige eiwitrijke gewassen voor humane voeding. Deze landbouwtransitie moet bijdragen aan circulaire landbouw, gezonde voeding en aan het verdienvermogen van boeren.

Foto: Harrie Dijkstra

6.2.6. Gastvrijheid

1. Beeld van de sector

De sector gastvrijheid (recreatie & toerisme) kenmerkt zich door een krachtig MKB: veelal kleinschalige (familie)bedrijven die bezoekers gastvrij ontvangen. De sector had in 2023 een aandeel van 7,2% in de totale Friese werkgelegenheid. Landelijk heeft de sector een aandeel van 6,6% in de werkgelegenheid. De Friese sector telde in 2022 een toegevoegde waarde van € 897 miljoen, goed voor een aandeel van 4% in de totale economisch toegevoegde waarde van Fryslân, tegenover 3,6% landelijk. De toegevoegde waarde van ruim € 39.000 per werkzaam persoon in de sector ligt ruim onder het gemiddelde. Een verklaring hiervoor is het relatief grote aantal kleine (parttime) banen in de sector. Tabel 12 toont de belangrijke kengetallen van de sector.

Uit verschillende onderzoeken komen voor deze sector de volgende kenmerken naar voren:

- 8% van alle buitenlandse verblijfsbezoeken in Nederland vond plaats in Fryslân. Dit gaat om circa 942.000 verblijfsbezoeken in de periode oktober '21 t/m december '22. Wat betreft directe economische waarde vertegenwoordigt dit een waarde van circa € 611 miljoen (Onderzoek Inkomend Toerisme (OIT), 2022).
- Fryslân ontving circa 3,5 miljoen dagbezoeken vanuit de grensregio (Duitsland en België) in de hierboven genoemde periode. Samen goed voor een economische waarde van ruim € 530 miljoen (Onderzoek Inkomend Dagbezoek (OID), 2021/2022).

- De gemiddelde aantrekkelijkheidsscore voor Fryslân als plek om te recreëren is 8,4 onder Friezen (inwoners) en 6,7 onder niet-Friese bezoekers (Friese Imagomonitor, 2024).

De gastvrijheidssector is hiermee van grote economische betekenis voor Fryslân. Minstens zo belangrijk is echter dat de sector een grote bijdrage levert aan geluk, welzijn, gezondheid en kwaliteit van leven van inwoners en bezoekers. Daarbij biedt de sector ook ruimte voor mensen om te kunnen bewegen. Een mooi landschap en ruimte om te recreëren (fietsen, varen, wandelen) zijn belangrijke redenen om Fryslân te bezoeken, maar dragen ook bij aan een prettige en gezonde woon- en leefomgeving voor inwoners. De gastvrijheidssector kan bovendien een belangrijke bijdrage leveren aan maatschappelijke opgaven als klimaat, energie en gezondheid.

Het behouden/ vergroten van de leefbaarheid, het behouden/ ontwikkelen van cultuur- en natuurvergoed en het in stand houden van het voorzieningenniveau in onze provincie staan voorop. Daarom zetten we voor deze sector in op slimme groei in plaats van economische groei.

2. Waar willen we naar toe

We zetten in op slimme groei in plaats van economische groei. We zetten toerisme niet in als doel, maar als middel voor de inwoners van Fryslân zodat gastvrijheid een bijdrage kan leveren aan een prettige en gezonde leefomgeving, behoud van natuur- en cultuurvergoed en toekomstbestendige banen voor de beroepsbevolking. Op deze manier kan toerisme een rol spelen bij toekomstige uitdagingen.

Kengetallen sector gastvrijheid	Gastvrijheid	Totaal Fryslân
Aantal vestigingen	6.750	73.650
Aantal banen	23.495	327.960
Ontwikkeling vestigingen 2014-2023	31,4%	32,8%
Ontwikkeling banen 2014-2023	20,5%	14,9%
Aandeel in werkgelegenheid 2023	7,2%	
Aandeel in werkgelegenheid Nederland	6,6%	
Toegevoegde waarde 2022 in mln. euro	897	22.207
Toegevoegde waarde per baan	39.360	69.870
Aandeel in toegevoegde waarde 2022	4%	
Aandeel in toegevoegde waarde 2022 Nederland	3,6%	

Tabel 12 Kengetallen Gastvrijheid (LISA Vestigingen- en werkgelegenheidsregister, 2023)

Wat slimme groei precies inhoudt, verschilt lokaal. Op de ene locatie is ruimte voor groei van kwaliteitstoerisme om lokale voorzieningen in stand te kunnen houden, terwijl op andere locaties de druk van toerisme groot is en de inzet meer gericht is op spreiding in tijd/ verlenging van het seizoen. Dit vraagt om de juiste balans tussen de belangen van bezoekers, bedrijven en inwoners. Bij het zoeken en vinden van die balans speelt bestemmingsmanagement een cruciale rol. Bestemmingsmanagement is een complex samenspel van activiteiten en instrumenten. Dit gaan we verder uitwerken in samenwerking met partners op provinciaal en (inter)nationaal niveau, ieder vanuit zijn/haar eigen rol. Het beschikbaar houden van het toeristische en recreatieve aanbod voor elke (inkomens)groep vraagt hierbij extra aandacht.

In het provinciale beleid ontbreekt tot nu toe een ruimtelijke visie op recreatie en toerisme. Er zijn geen uitgangspunten voor de aard, omvang en ontwikkelingsrichting van gewenste dag- en verblijfsrecreatie (landrecreatie). Daarom ontwikkelen we een instrument Landrecreatie. Deze tool vormt een bouwsteen voor de Provinciale Omgevingsvisie (POVI) en levert inspiratie voor gebiedsontwikkelingen.

We blijven werken aan een vitale en duurzame sector, die een gezond verdienvermogen heeft en toekomstbestendige banen biedt. In de afgelopen jaren hebben we hiervoor samengewerkt met medeoverheden, ondernemers en onderwijs. Deze samenwerking willen we de komende jaren behouden en door ontwikkelen.

Uitgangspunt voor beleid is de volgende missie: 'Friese inwoners hebben profijt van een slimme groei van het toerisme in onze provincie'. Vanuit die missie werken we aan de volgende 3 ambities:

1. Recreatie & toerisme zorgen voor een prettige, gezonde woon- en leefomgeving voor elke inkomensgroep.
2. De kansen en belangen van recreatie en toerisme worden meegewogen en geborgd bij ruimtelijke ontwikkelingen.
3. Via samenwerking met een breed en sterk (triple helix) netwerk dragen we bij aan een vitale, duurzame gastvrijheidssector, die toekomstbestendige banen in Fryslân oplevert.

We geven hier invulling aan door in te zetten op (I) slimme groei van toerisme, (II) een prettige en gezonde woon- en leefomgeving en (III) een vitale en duurzame sector.

3. Doelstellingen

I Slimme groei van toerisme

Wat gaan we doen?

- We continueren de inzet op brede merkpositionering en bestemmingsmanagement (alle maatregelen en instrumenten die bijdragen aan een gebalanceerde toeristisch-recreatieve ontwikkeling).
- We investeren in het ecosysteem van onze bestaande (subsidie)partners: Merk Fryslân, Marrekrite, IPF (waaronder Ynbusiness en de Toerisme Alliantie Fryslân (TAF) en Planbureau Fryslân.

Foto: Harrie Dijkstra

- We investeren in landelijke samenwerking (VrijtijdsNetwerk) en continueren de samenwerking met gemeenten en overige samenwerkingsverbanden die van belang zijn voor het gastvrijheidsbeleid.
- We organiseren mogelijk een landelijke Toerisme Top.
- We faciliteren de digitale beschikbaarheid van (provinciale) toeristische info.
- We faciliteren de beschikbaarheid van kerndata (via opgave en deelname aan de Landelijke Data Alliantie (LDA)).
- We borgen het denkkader 'Slimme Groei' en werken dat uit.
- We ontwikkelen een instrument Landrecreatie.
- We ondersteunen twee evenementen: Tall Ship Races en een circulair toerismecongres.

II Prettige en gezonde woon- en leefomgeving

Wat gaan we doen?

- In het ruimtelijke domein zorgen we voor ruimte voor recreatie & toerisme. Hiervoor ontwikkelen we een instrument Land- en Waterrecreatie.
- We ontwikkelen een recreatie- & toerisme-bouwsteen (R&T-bouwsteen) voor de Provinciale Omgevingsvisie (POVI) en gebiedsontwikkelingen.
- We investeren in een recreatieve infrastructuur via Marrekrite, bijdrage aan Wandelnet, Fietsplatform en het BRTN-convenant (Landelijke BasisRecreatieToervaartNet). We nemen deel aan de landelijke Vervolgaanpak Vakantieparken.
- We zetten beleidsmatig in op waterrecreatie (o.a. via Marrekrite, BRTN, PWS) en recreatie in het algemeen (inbreng, toetsen vanuit omgevingsverordening).

- We behartigen als ambassadeur de belangen van de R&T-sector in alle ruimtelijke ontwikkelingen.

III Vitale en duurzame sector

Wat gaan we doen?

- We bevorderen (innovatief) en vitaal ondernemerschap: groen, digitaal en toegankelijk.
- We ondersteunen de verduurzaming van de sector en zetten in op Fryslân als meest duurzame bestemming. We werken mee aan het Interreg-project 3ST, een Europees project gericht op verduurzaming van de gastvrijheidssector. We verkennen de mogelijkheid om, samen met gemeenten, als provincie het duurzaamheidskeurmerk Green Destinations voor bestemmingen te kunnen verkrijgen.
- We investeren in toekomstbestendige banen via de doorontwikkeling en implementatie van een RIF-project: een publiek-private samenwerking van Firda, 18 bedrijven uit de gastvrijheidssector, Fryslân Werkt, Koninklijke Horeca en de provincie. Het project richt zich op de verbetering van de aansluiting tussen gastvrijheidsonderwijs, de arbeidsmarkt en de gastvrijheidseconomie in de provincie.
- We bevorderen de toegankelijkheid van de gastvrijheidssector voor elke doelgroep en portemonnee.
- We stimuleren vitale en toekomstbestendige (verblijfs) recreatie (vitale logies).
- We zetten waar mogelijk in op digitalisering.

Foto: Merk Fryslân

4. Aandachtspunten en beoogde resultaten tot 2030

De komende jaren ligt de focus op de volgende aandachtspunten/ kansen:

- Inzet op slimme groei. Recreatie & toerisme als middel voor een schoner, gezonder en gelukkiger Fryslân.
- Bevorderen van (innovatief) ondernemerschap: groen, digitaal en toegankelijk.
- Investeren in het ecosysteem van huidige (subsidie)partners: Merk Fryslân, Marrekrite en Innovatieplatform Fryslân (IPF), waaronder Ynbusiness en TAF, en Planbureau Fryslân (PF).
- We creëren ruimte voor recreatie & toerisme en ontwikkelen hiervoor een instrument Land- en Waterrecreatie.
- We bevorderen de toegankelijkheid van de gastvrijheidssector voor elke doelgroep en portemonnee.

6.3 Investeren in arbeidsmarkt, vestigingsklimaat, innovatie en internationalisering

De Economische Samenwerkingsagenda bevat naast de zes speerpuntsectoren ook een aantal horizontale/ doorsnijdende onderwerpen. Hieronder lichten we de rol en inzet van de provincie op die onderwerpen toe. Het gaat om:

- Arbeidsmarkt en kennisinfrastructuur
- Vestigingsklimaat
- Netcongestie
- Breed MKB (stimuleren innovatie en export)

I Arbeidsmarkt en kennisinfrastructuur

Via deze lijn investeren we in een toekomstbestendige arbeidsmarkt. De uitdagingen zijn groot en divers. De potentiële beroepsbevolking krimpt de komende 30 jaar fors. Toch vindt niet iedereen eenvoudig een passende baan en is het voor veel leerlingen lastig een stageplek te vinden. Ook is er een verschuiving gaande van vmbo naar havo en vwo, wat op termijn leidt tot een lagere instroom in het mbo.

Om een bijdrage te kunnen leveren aan de grote transitieopgaven en de productiviteit te verhogen, moeten we investeren in de werknemers van nu (leven lang ontwikkelen), de werknemers van de toekomst en in een betere aansluiting tussen vraag en aanbod op de arbeidsmarkt. Dat doen we onder meer door de volgende acties:

- Aantrekken van jong talent naar de regio, onder meer via 'Wrk.frl', een platform dat alle vacatures in Fryslân bijeenbrengt en Friese werkgevers de kans geeft om te laten zien hoe mooi hun bedrijf of organisatie is.
- Jongeren enthousiasmeren voor ondernemerschap en innovatie door middel van het programma Founded in the North en het Centre for Entrepreneurship.
- Versterken van het onderwijsaanbod op mbo, hbo en wo, via de Kennisagenda Fryslân en investeringen in de RUG Campus Fryslân.
- Investeren in een wetenschappelijk instituut als Wetsus.
- De provincie is partner van de arbeidsmarktregio Fryslân Werkt. Fryslân Werkt helpt iedereen die moeite heeft om zelfstandig een baan te vinden en te behouden. De provincie ontwikkelt daarnaast geen eigen arbeidsmarktbeleid.
- Zorgen voor voldoende instroom in de grootste sectoren in de regio in samenwerking met het MKB. Beter aansluiten van onderwijs op MKB via het programma Konnect.
- Stimuleren van een leven lang ontwikkelen (LLO), ondersteunen van de plannen van onderwijsinstellingen voor modulering van het onderwijsaanbod voor het bedrijfsleven, zoals vastgelegd in het Onderwijsakkoord Fryslân (OAF).
- Signaleren van ontwikkelingen, in samenwerking met onder meer het Planbureau Fryslân (PF) en deze agenderen op samenwerkingstafels als het Innovatiepact Fryslân (IPF).

De provincie heeft voor wat betreft arbeidsmarktvaartstukken een signalerende en agenderende rol. Het Rijk, de arbeidsmarktregio's en de onderwijs- en kennisinstellingen

hebben een regulerende en uitvoerende rol. De provincie draagt actief bij aan samenwerkingen als het Onderwijsakkoord Fryslân (OAF) en de arbeidsmarktregio Fryslân Werkt.

Het OAF maakt onderdeel uit van de Economische Samenwerkingsagenda. De provincie heeft het OAF medeondertekend. Het OAF heeft als doel de kwaliteit van het onderwijs en onderzoek te verbeteren, door het onderwijs en arbeidsmarkt beter op elkaar aan te laten sluiten. Hierin is speciale aandacht voor de economische speerpunten, maar ook sector-breed, wat de basis vormt voor een vitale regio. Deze betere aansluiting is nodig vanwege de groeiende krapte op de arbeidsmarkt die wordt aangedreven door verschillende factoren zoals vergrijzing en ontgroening, veranderende eisen aan werk en diverse maatschappelijke transitieën. Het onderwijs heeft hierin een belangrijke betekenisvolle rol in het leven lang ontwikkelen en in het doen van onderzoek.

De provincie neemt een faciliterende rol in, in het OAF. In principe brengt dit dus geen structurele financiële verplichtingen met zich mee. Wel herkent de provincie dat er financiële impulsen en cofinanciering nodig zijn om de doelen in OAF te behalen. Mede daarom kan de provincie gedurende de beleidsperiode op incidentele wijze het OAF financieel ondersteunen; dit zal per deelproject worden beoordeeld en getoetst aan de doelen uit het economisch beleid. Het onderwijs is een belangrijke partner en samen met het bedrijfsleven en overheden verbonden aan het Innovatiepact Fryslân. Dit ecosysteem wordt reeds mede gefaciliteerd door de provincie. Als onderdeel van de samenwerkingsagenda Leeuwarden-provincie Fryslân ondersteunt de provincie binnen de pilot Voedseltuin Leeuwarden-Oost de lijn "werken-leren", gesprekken met stakeholders blijkt dat de provincie toegevoegde waarde kan hebben door trends te monitoren en gezamenlijke belangen te agenderen. Dit draagt bij aan het realiseren van passend werk, het verhogen van het verdienvermogen van Fryslân en het opleidingsniveau en de beschikbaarheid van de beroepsbevolking. In specifieke gevallen kan de provincie hiervoor zelf ook maatregelen nemen.

Als onderdeel van de Staat van Fryslân monitort de provincie de arbeidsmarkt in de vorm van een Dashboard arbeidsmarkt, aangevuld met een tweejaarlijkse factsheet waarin trends en ontwikkelingen worden beschreven. Voor een meer eenduidige monitoring, uitbreiding van indicatoren en benchmarkmogelijkheden overweegt de provincie om samen met Fryslân Werkt aan te sluiten bij de monitor Arbeidsmarktinzicht van onderzoeksbureau ETIL.

Belangrijke indicatoren voor de economie en de arbeidsmarkt zijn werkgelegenheid en (bedrijfs)vestigingen. Alle provincies monitoren deze indicatoren voor hun eigen provincie via het LISA Vestigingen- en werkgelegenheidsregister. Bedrijven en instellingen worden hiervoor jaarlijks geënuquêteerd. De provincies zijn gezamenlijk verantwoordelijk voor zowel het provinciale als het landelijke LISA-register.

II Vestigingsklimaat

Om meer ondernemers aan Fryslân te binden, investeren we in een aantrekkelijk en onderscheidend vestigingsklimaat:

- Aantrekkelijk: snelle (digitale en fysieke) verbindingen en een prettig woon- en leefklimaat zijn van groot belang voor een kwalitatief goed vestigingsklimaat.
- Onderscheidend: onze inzet is gericht op een schone, gezonde en gelukkige regio, met als missie om in 2025 de meest circulaire regio van Europa te zijn. We zoeken bedrijven die aan deze missie willen en kunnen bijdragen, ook in relatie tot andere beleidsvelden, zoals cultuur, wonen, energie en verkeer & vervoer. Een voorbeeld is onze inzet op de realisatie van de Lelylijn voor een snelle(re) verbinding met de rest van Nederland. Betere bereikbaarheid maakt Noord-Nederland aantrekkelijker als woon- en werkgebied. Daarmee is de Lelylijn een belangrijk middel voor economische ontwikkeling. Ditzelfde geldt ook voor de gewenste verbreding van de sluis bij Kornwerderzand.

Netcongestie, stikstofproblematiek, een krappe arbeidsmarkt en de zorg om voldoende zoet water zetten druk op het vestigingsklimaat. Daarom is het ook extra van belang dat ons economische integraal is. We versterken het vestigingsklimaat in Fryslân door de volgende programma's aan te jagen:

- We zetten in op een internationale school in Fryslân voor primair en voortgezet onderwijs. Samen met de gemeente Leeuwarden en het International Welcome Center North werken we hiervoor de mogelijkheden uit. We starten met een pilot bij een bestaande basisschool en middelbare school.
- In 2023 is het project Merkpositionering van Fryslân van start gegaan. Ondernemers, onderwijs en overheden gaan zelf actief aan de slag om de merkpositionering te vertalen naar de eigen organisatie. Als provincie koppelen we dit aan ons eigen merkmanifest.
- Samen met Ynbusiness en VCF stimuleren we bedrijventerreinen om de transitie te maken naar volledig circulair, digitaal verbonden en energiezelfstandig, waarbij kringlopen (reststromen) zoveel mogelijk lokaal worden gesloten. Hiervoor hebben we een Specifieke Uitkeringsregeling (SPUK) van het Rijk gekregen.
- We investeren in een goed acquisitiebeleid, in samenwerking met de F4-gemeenten en de Noordelijke Ontwikkelingsmaatschappij (NOM). In ons acquisitiebeleid richten we ons op bedrijven die waarde toevoegen aan een schoon, gezond en gelukkig Fryslân. Daarbij gaat kwaliteit voor kwantiteit.
- Voor het stimuleren van het vestigingsklimaat kunnen we bedrijven financieel ondersteunen via de NOM, FOM en FSFE. We gaan de komende jaren kijken of en zo ja hoe deze fondsen elkaar ook beter kunnen gaan versterken.
- We investeren in een leefbare woonomgeving. De detailhandel en de gastvrijheidseconomie hebben hierbij een belangrijke rol. Op basis van de resultaten van het Koopstromenonderzoek Provincie Fryslân 2024 (Ipsos I&O en

BRDG Advies) ontwikkelen we beleid waarbij leefbaarheid, de detailhandel sector en de gastvrijheidseconomie elkaar versterken en verbinding wordt gemaakt met andere provinciale beleidsterreinen.

- Samen met relevante stakeholders werken we aan oplossingen voor de netcongestie.

Uit bijna alle gesprekken die we met ondernemers en betrokkenen in de regio hebben gevoerd, komt netcongestie als grote uitdaging naar voren.

Door nieuwe ondernemers aan te trekken, investeren we in stuwende bedrijvigheid en daarmee in brede welvaart. Het realiseren van meer stuwende werkgelegenheid heeft een positief effect op het verdienvermogen van Fryslân en het opleidingsniveau van de beroepsbevolking. We beseffen dat nieuwe (circulaire) bedrijvigheid en bedrijfslocaties ook negatieve effecten kunnen hebben op de brede welvaart, bijvoorbeeld doordat ze (schaarse) ruimte innemen of veel energie verbruiken. Dit is onderdeel van de afweging die we maken om te zien of en hoe bedrijven in onze provincie passen, waarbij we ook de Provinciale Omgevingsvisie (POVI) en het energiebeleid betrekken.

III Netcongestie

Netcongestie treedt op wanneer er te veel vraag is naar elektriciteitstransport, waardoor de capaciteit van het elektriciteitsnetwerk tekortschiet. Dit kan zowel betrekking hebben op het transport van elektriciteit (van producenten naar verbruikers) als op het terugleveren van elektriciteit (bijvoorbeeld van zonneparken of windmolens). De netcongestie in onze provincie neemt toe en daarmee ook de negatieve (economische) gevolgen ervan, zoals:

1. Belemmering van duurzame projecten. Fryslân heeft een grote potentie voor duurzame energieproductie. Netcongestie maakt het lastig voor zonneparken, windmolens en andere energieproducenten om de opgewekte elektriciteit terug te leveren aan het net. Hierdoor worden geplande projecten uitgesteld of zelfs afgeblazen, wat de economische groei in de energiesector belemmert.
2. Beperkingen voor huidige bedrijvigheid. Gebrek aan netcapaciteit beperkt de verduurzaming of uitbreiding van de huidige bedrijfsvoering en zet de levensvatbaarheid van bedrijven en de werkgelegenheid in de regio onder druk.
3. Beperkingen voor nieuwe bedrijvigheid. Netcongestie beperkt de mate waarin nieuwe bedrijven zich kunnen vestigen in Fryslân. Er zijn al voorbeelden van bedrijven die zich niet op de gewenste locatie kunnen vestigen omdat zij geen aansluiting krijgen op het elektriciteitsnet.
4. Onzekerheid over mogelijkheden en kosten. Schaarste op het elektriciteitsnet – en breder in het energiesysteem – brengt onzekerheid met zich mee over de toegang tot energievormen in de toekomst en de kosten hiervan. Dit

kan investeringen in de regio ontmoedigen en de groei van lokale bedrijvigheid vertragen.

5. Concurrentiepositie. Netcongestie beïnvloedt de concurrentiepositie van Friese bedrijven, vanwege de onzekerheid over investeringen, de nodige extra maatregelen voor toegang tot energie en de verduurzamingseisen van partners waaraan vanwege de netcongestie niet kan worden voldaan.

De provincie heeft vanuit de opgave Energie een regierol bij het aanpakken van netcongestie. Dit gebeurt aan de Friese Energietafel: een samenwerkingsverband van alle Friese overheden, netbeheerders en maatschappelijke organisaties. Aansluitend bij het Nationale Actieprogramma Netcongestie zetten wij in op drie sporen om de netcongestieproblematiek op te lossen:

1. Integraal programmeren energiesysteem van de toekomst. We brengen de verwachte ontwikkelingen van het energiesysteem tot 2050 in kaart zodat de netbeheerder tijdig kan investeren in de energie-infrastructuur. De benodigde data is opgehaald er ligt een concept-Friese Energievisie die in september in uw Staten is behandeld
2. Versnellen van energie-infrastructuurprojecten. Door (ruimtelijke) procedures te versnellen, wordt nieuwe infrastructuur sneller gerealiseerd.
3. Slimme oplossingen om netcongestie te verlichten. Denk aan individuele oplossingen achter de meter en collectieve oplossingen als energiehubs. De provincie werkt aan batterijbeleid, het Stimuleringsprogramma Energiehubs en onderzoekt samen met de netbeheerder en gemeenten welke slimme oplossingen kunnen worden toegepast op bijvoorbeeld bedrijventerreinen. Verder stimuleren we innovaties op het gebied van energie en lobbyen bij het Rijk voor landelijke oplossingen.

Provinciaal ruimtelijk beleid rond nieuwe elektriciteit-opwek heeft een belangrijk effect op hoe netcongestie zich ontwikkelt. Door lokale opwek bij energieverbruik mogelijk te maken, kan de opgewekte energie netefficiënt in het energiesysteem worden ingepast, waardoor er ondanks netcongestie toch meer duurzame opwek mogelijk is. Als door gebrek aan transportcapaciteit geen aansluiting mogelijk is, kan lokale opwek alsnog energievoorziening mogelijk maken en de netcongestieproblematiek verlichten. Datzelfde geldt voor de inzet op flexibiliteit (slimme oplossingen) en niet-elektrische energiebronnen.

IV Breed MKB (aanjagen innovatie en export)

Ondernemers in Fryslân zijn creatief en vindingrijk, maar weten niet altijd hoe ze hun ideeën tot een succes kunnen maken. Om de economische basis van het kleine MKB te versterken, investeren we in een toekomstbestendig en krachtig MKB, oftewel: in concurrentiekracht. De drie kernwoorden zijn: Ondernemerschap, Innovatie en Export. Concreet betekent dit het volgende:

- We bevorderen (nieuw) ondernemerschap door te investeren in ondernemerstalent, start-ups en scale-ups. Dit doen we onder meer door bij te dragen aan Founded in the North, een publiek-private samenwerking voortgekomen uit Founded in Fryslân. Founded ondersteunt start-ups op weg naar internationale groei en zet in op structurele aanwas van nieuwe innovatieve ondernemers.
- We bevorderen ondernemerschap, innovatie en export. Zo is er onze financiële bijdrage aan en deelneming in de Noordelijke Ontwikkelingsmaatschappij (NOM), tevens partner in het programma Founded in the North. Daarnaast blijven wij het Friese export ecosysteem faciliteren en werken hierbij samen met onder andere de Friese exportclub, Ynbusiness en de Export Academie van FB Oranjewoud. We onderzoeken de mogelijkheden om samen met stakeholders handelsmissies op te zetten rondom onze speerpunten. Daarbij wordt ook gekeken naar de rol die cultuur en de Friese identiteit hierbij kan spelen.
- We stimuleren het Friese MKB met financiële instrumenten zoals een voucherregeling, cofinanciering van de MKB-innovatiestimulering Regio en Topsectoren (MIT) en het Europees Fonds voor Regionale Ontwikkeling (EFRO) en de fondsen binnen de Friese Ontwikkelingsmaatschappij (FOM).
- Door middel van Ynbusiness helpen we ondernemers met vragen (generieke dienstverlening, eerste lijn). Zo nodig verwijzen we hen door naar andere organisaties en passende instrumenten. Door gemeenten en onderwijsinstellingen projectmatig aan te haken, maken we Ynbusiness tot hét expertiseloket voor ondernemers.
- We brengen circulaire innovatie bij steeds meer MKB'ers onder de aandacht. We bieden de Vereniging Circulair Fryslân (VCF) structurele ondersteuning om ondernemers te stimuleren richting een circulair verdienmodel te gaan en om met andere bedrijven ketens te sluiten dan wel korter te maken.
- Via onze beleidsbrief Europa en de inzet op projectontwikkeling ondersteunen we bedrijven en organisaties bij het ontwikkelen van projecten die bijdragen aan de noordelijke en EU-doelstellingen. We continueren onze inzet voor Europapact Fryslân, een netwerkorganisatie van de provincie Fryslân, Friese gemeenten, NHL Stenden, RUG Campus Fryslân en Firda. EuropaPact Fryslân zorgt voor meer Europa in Fryslân en meer Fryslân in Europa.

Door te investeren in de concurrentiekracht van kansrijke stuwende bedrijven, dragen we bij aan de stijging van het gemiddelde inkomen in Fryslân. Door de kennispositie, innovatiekracht en exportgraad van het Friese MKB te versterken, vergroten we het verdienvermogen van Fryslân en verbeteren we het opleidingsniveau van de beroepsbevolking. Door nieuwe verdienmodellen te ontwikkelen, dragen we bij aan de transitie naar een circulaire economie. Daarmee brengen we een schoon, gezond en gelukkig Fryslân dichterbij.

Foto: Jan Buwalda

7.

Hoe willen we deze doelen bereiken en monitoren?

De komende jaren investeren we in een schoner, gezonder en gelukkiger Fryslân. Dit doen we samen met medeoverheden, bedrijven en onderwijsinstellingen die onze visie delen. We werken toe naar een collectieve investeringsagenda. Hiervoor hebben we doelen en resultaten opgesteld zoals in hoofdstuk 6. Om dit te realiseren worden de volgende middelen ingezet.

7.1 Middelen

Hierbij maken we onderscheid tussen structurele middelen en incidentele middelen. De structurele middelen bedragen € 3 miljoen. 2,2 miljoen daarvan is bestemd voor het economiebudget 'tûk groeie' en 0,8 miljoen voor de NOM. De incidentele middelen bedragen €20 miljoen. Daarvan is 9,6 miljoen reeds toegekend aan ecosysteempartijen in de GS vergaderingen van 17 oktober 2023 en 23 april 2024.

De inzet van de overige middelen is uitgewerkt in onderstaande doelenboom. Er wordt € 6 miljoen ingezet op de doorontwikkeling van de speerpunten en € 4,4 miljoen op overige programmering.

Het bedrag voor Gastvrijheid € 15,8 miljoen tot en met 2028. De structurele middelen bedragen € 11,8 miljoen. Het resterende deel (€ 4 miljoen is incidenteel). Het grootste deel van dit budget (€ 14,1 miljoen) is bestemd voor de financiering van het ecosysteem. Dit is vastgelegd in GS van 7 mei 2024.

7.2 Monitoring

Voor monitoring maken we gebruik van de Blue Delta-monitor, die op dit moment door het Planbureau Fryslân (PF) samen met de provincie en IPF wordt ontwikkeld. De monitor geeft een zo volledig mogelijk beeld van de trends en ontwikkelingen die voortkomen uit de Economische Samenwerkingsagenda en plaatst de economische vooruitgang in de context van andere maatschappelijke opgaven. De genoemde doelen en resultaten uit deze beleidsbrief worden hierin meegenomen. De monitoringuitkomsten vormen de input voor een doorgaande dialoog tussen alle betrokkenen en worden aan Provinciale Staten verstrekt om inzicht te geven in de voortgang van de economische samenwerking in Fryslân.

Doelen Beleidsbrief Economie
Inclusief middelen en resultaten 2024-2027

**Basisorganisaties
ecosysteem**

IPF basisorganisatie
€970.000

IPF/project Ynbusiness
€1.400.000

VCF €800.000

NOM €1.800.000

Innovatiecluster Drachten
€880.000

Wetsus/watercampus
€3.750.000

Speerpunten

Circulaire materialen
€ 2.650.000

Campusontwikkeling € 700.000
Budget Biobased Plastic € 850.000
Events € 500.000
Crossover circulair € 800.000

Doelen

1. Circulaire economie prominente rol
2. Koppositie circulaire materialen behouden
3. Inzet op reductie afval
4. Groter aandeel biobased materialen in woningbouw

Resultaten

1. Meerjarig ontwikkel- en investeringsagenda
2. Nieuwe circulaire verdienmodellen
3. Organisatie jaar van circulaire economie in 2025
4. Actieve lobby wet- en regelgeving

Watertechnologie
€ 1.850.000

Wateractieplan €1.200.000
Waterinnovatie €650.000

Doelen

1. Koppositie behouden
2. Gedragen samenwerkingen van kennispartners en uitvoer rondom afvalwater, drinkwater en waterstof
- 3 Cross-sectorale verbindingen

Resultaten

1. Watercampus agenda
2. Water cross-sectorale verbindingen i.s.m. water en bodem, circulair en energie

**High Tech systemen
& materialen**
€600.000

Kennisontwikkeling/vakmanschap
€600.000

Doelen

1. Vergroten verdienvermogen campusontwikkeling
2. Koppeling kennispartners
3. Vergroten regionale en Europese netwerken

Resultaten

1. Roadmap operationaliseren
2. Ontwikkeling campusontwikkeling
3. 60 bedrijven aanhaken bij European Digital Innovation Hub

**Maritieme
technologie**
€600.000

Green shipping €300.000
Smart Shipping €300.000

Doelen

1. Vergroten verdienvermogen
2. Green en smart shipping
3. Europese financiering
4. Elektrificatie van het Friese merengebied

Resultaten

1. Uitvoering van Investeringsagenda
2. Friese ondernemers aansluiten
3. Aansluiting noordelijke en landelijke netwerken samen met Friese bedrijven
4. Internationale Maritieme beurs bezoeken

Agrofood
€ 300.000

Duurzame technologie €150.000
Bodemcluster €150.000

Doelen

1. Schone bodem
2. Gezonde voeding
3. Duurzame technologie
4. Bodemcampusontwikkeling

Resultaten

1. Uitvoering investeringsagenda
2. Aansluiting landbouwagenda

Gastvrijheid
€15.585.000

Ecosysteem €11.772.000
Slimme groei €1.012.000
Ambities speerpunten €1.261.000
Digitale infrastructuur €1.540.000

Doelen

1. Prettige, gezonde woon- en leefomgeving
2. Afstemming tussen recreatie/toerisme en ruimtelijke ontwikkelingen
3. Vitale, duurzame gastvrijheidssector

Resultaten

1. Inzet op slimme groei
2. Innovatief ondernemerschap
3. Faciliteren van hert Huis van Gastvrijheid
4. Instrument Land- en Waterrecreatie
5. Toegankelijke sector voor elke inkomensgroep

Programmering

BREED MKB Innovatie stimulering €1.100.000	MKB Innovatie €700.000 Ondernemersprijs €150.000 Vergroten verdienvermogen €250.000	Doelen 1. Stimuleren innovatie en ondernemend MKB 2. Vergroten verdienvermogen Resultaten 1. Subsidieregelingen MKB-voucher en Ondernemersprijs 2. Vergroten verdienvermogen 3. MKB-events 4. Stimuleren nieuwe bevindingen omzetten in productiewerk
BREED MKB Stimuleren internationalisering €1.100.000	Exportstimulering kennisinfrastructuur €450.000 MKB internationalisering €200.000 Stimuleren missies/beurzen €450.000	Doelen 1. Vergroten export ondernemers door samenwerking in Duitsland en Europa-breed Resultaten 1. Stimulering events, missies, beurzen t.b.v. speerpunten 2. Aansluiten trade2innovate 3. MKB-voucher
Vestigingsklimaat €1.100.000	Circulaire bedrijventerreinen €600.000 Acquisitie vestigen in Frl €300.000 Retailagenda €200.000	Doelen 1. Stimuleren bedrijfsvestiging die een bijdrage leveren aan een schoon, gezond en gelukkig Fryslân Resultaten 1. Circulaire bedrijventerreinen 2. Minder energieverbruik 3. Acquisitie vestigen i.s.m. Wrk 4. Retail agenda en actieplan operationaliseren
Arbeidsmarkt €1.100.000	Arbeidsmarktagenda €300.000 Stageinfrastructuur €200.000 Werken/leren €600.000	Doelen 1. Aanjagen op oplossingen voor meer passend personeel 2. Inzetten op mbo, vakmanschap en Leeuwarden Studentenstad Resultaten 1. Onderwijsakkoord i.s.m. Fryslân Werkt 2. Stageinfra MKB-onderwijs i.s.m. Wrk 3. Werken/leren: intern school/sociaal 4. Vitaal merkpositionering

Bijlage 1

Input/participatie Friese jongeren

We betrekken jongeren directer bij de Friese politiek en het uitvoeren van ons beleid. Dat is een van de doelen die de provincie Fryslân zich heeft gesteld in het bestuursakkoord. We betrekken hen vanzelfsprekend ook bij de uitvoering van deze nieuwe beleidsbriefnota Economie.

Ten eerste werken we met onze netwerkpartners als het IPF en de VCF samen om jongeren actief te betrekken bij het opstellen van strategische agenda's. De onderwerpen waar we met elkaar over spreken raken jongeren rechtstreeks, daarom is het dus van het grootste belang dat zij een stem hebben. We werken hierbij nauw samen met organisaties waarin jongeren verenigd zijn zoals Tienskip en Generatie Fryslân 2035.

Ten tweede betrekken we jongeren bij de uitvoering van onze plannen. Niet alleen om creatieve inzichten te verkrijgen, maar ook om met positieve energie aan de toekomst te werken. Op evenementen, bijeenkomsten en projecten die wij en onze partners organiseren, krijgen jongeren de ruimte om deel te nemen, ervaring op te doen en hun stem te laten horen.

Ten derde werken we samen met onze partners binnen het IPF aan diverse programma's, zoals het platform WRK.frl, om het beeld te kantelen dat er in Fryslân onvoldoende banen zijn die aansluiten bij de ambities van jongeren. Dit beeld wordt versterkt doordat stageplekken lastig te vinden zijn. Daarom geven wij als provincie het goede voorbeeld door structureel plaats te bieden voor een stagiair bij de opgave Economie.

Bijlage 2

Gesprekken en input belanghebbenden

Ten behoeve van deze beleidsbrief zijn diverse gesprekken gevoerd met belanghebbenden uit bedrijfsleven, onderwijs en overheden. Ook hebben alle Friese gemeenten het verzoek gekregen om schriftelijk input te leveren. De belangrijkste uitkomsten en aandachtspunten zijn hieronder samengevat en waar relevant in deze beleidsbrief verwerkt.

De meeste belanghebbenden blijken de Economische Samenwerkingsagenda Fryslân te kennen. Veel partijen zijn er zelf actief bij betrokken. Vooral kleinere gemeenten en het MKB staan wat verder van de samenwerkingsagenda af of zijn alleen op onderdelen betrokken. De stakeholders benoemen de volgende onderwerpen als belangrijkste uitdagingen op economisch gebied: netcongestie/ vestigingsklimaat, digitalisering, krappe arbeidsmarkt/ afnemende beroepsbevolking en de transitie naar een circulaire economie. Nog lang niet alle gemeenten hebben beleid ontwikkeld voor de circulaire transitie.

Veel stakeholders zien een rol voor de provincie als het gaat om organiserend vermogen en het agenderen van vraagstukken, omdat kleine MKB'ers daar vaak niet aan toe komen. Veel gemeenten hebben eigen ondersteunend MKB-beleid. In samenwerking met Ynbusiness kan dit beleid provinciaal worden afgestemd.

Over het algemeen zijn stakeholders tevreden over de inzet van Friese ecosysteempartijen als IPF, Ynbusiness, TAF, Merk Fryslân en VCF, al wordt wel opgemerkt dat de verschillende rollen en verantwoordelijkheden niet altijd helder zijn. Veel stakeholders onderstrepen het belang van goede stageplekken. Voor leerlingen is het vaak moeilijk een stageplek vinden, voor kleine MKB'ers een uitdaging om een goede stageplek aan te bieden.

Input van de volgende belanghebbenden is meegenomen in de beleidsbrief:

Organisatie	Omschrijving
ANWB	
Building Balance	Het programma Building Balance initieert, stimuleert en ondersteunt zelfstandige regionale en landelijke ketens rondom bio-grondstoffen in de bouw.
Centre of Expertise Water Technology (CEW)	CEW is een kennis- en innovatiecentrum voor praktijkgericht onderzoek en productontwikkeling op het gebied van watertechnologie. CEW is de verbindende schakel tussen toegepast onderzoek, het onderwijs en het bedrijfsleven. CEW is onderdeel van de WaterCampus.
Centrum voor Innovatief Vakmanschap (CIV) Water	CIV Water is een innovatief centrum dat bijdraagt aan de ontwikkeling van mbo-studenten en professionals door het onderwijs en het bedrijfsleven met elkaar te verbinden. CIV Water is onderdeel van de WaterCampus.
Dairy Campus	Dairy Campus draagt als onderzoek en innovatiecentrum van WUR bij aan het ontwikkelen van duurzame oplossingen voor de melkveehouderij.

Organisatie	Omschrijving
Europapact Fryslân (EPF)	EuropaPact Fryslân geeft gratis advies aan partijen die denken dat hun projecten uitgevoerd kunnen worden met steun van de Europese Unie.
FB Oranjewoud	Stichting FB Oranjewoud ontplooit en steunt initiatieven op het gebied van economie & maatschappij, cultuur en sport, die van waarde zijn voor Noord-Nederland en die toegankelijk zijn voor een breed publiek.
Federatie Metaal-en Elektrotechnische Industrie (FME)	FME is een nationale ondernemersorganisatie voor bedrijven in de technologische industrie.
Frida	Frida is een vakonderwijsorganisatie (mbo) in de regio Friesland en noordelijk Flevoland. Frida is ontstaan na een fusie van Friese Poort en Friesland College.
Fries onderwijsberaad	
Friese Exportclub	De Friese Exportclub is een netwerkclub voor en door Friese bedrijven die actief zijn in internationaal ondernemen
Friese Ontwikkelmaatschappij (FOM)	De FOM helpt ondernemers met lef hun goede ideeën te realiseren.
Fryslân Werkt	Fryslân Werkt is een samenwerkingsverband van overheid, onderwijs, UWV, sociale ontwikkelbedrijven, sociale partners en SBB in Fryslân.
Fûns Skjinne Fryske Enerzjy (FSFE)	FSFE is opgericht met als primaire doelstelling een bijdrage te leveren aan de duurzaamheidsambitie van de provincie Fryslân. Het FSFE doet dit door het ter beschikking stellen van financiële middelen aan projecten op het gebied van duurzame energie en energiebesparing.
Gemeenten Achtkarspelen, Harlingen, Leeuwarden, Noard-East Fryslân,, Ooststellingwerf, Smallingerland, Sudwest Fryslân, Tytsjerksteradiel, Waadhoeke, Weststellingwerf Gemeente Vlieland, Terschelling, Ameland en Schiermonnikoog via Samenwerkingsverband Waddengemeentes	De negen kustgemeenten werken samen in de Vereniging van Waddenzee gemeenten.
Generatie Fryslân 2035 (GF2035)	GF2035 is een netwerk voor en door jonge professionals tussen de 20 en 35 jaar in Fryslân.
Greenwise Campus	Greenwise Campus is een Noord-Nederlands netwerk voor kennisontwikkeling, innovatie en ondernemerschap rondom groene oplossingen. Thema's zijn circulair plastic, energie, slimme maakindustrie en gezondheid.
Huis van de Gastvrijheid	Een nog verder te ontwikkelen initiatief geboren uit samenwerking tussen IPF, Merk Fryslân, Recreatieschap Marrekrite en PF, dat uitvoering geeft aan de provinciale ambities van het uitvoeringsplan Gastvrij Fryslân 2024-2027.

Organisatie	Omschrijving
Innovatiecluster Drachten (ICD)	ICD is een groep van 23 samenwerkende hightechbedrijven in de maakindustrie in Noord-Nederland. Ze werken samen aan oplossingen voor de toekomst door middel van robotics, 3D metaalprinten, sensing op afstand en big data, visuele intelligentie en volledige hernieuwbare aandrijving.
Innovatiepact Fryslân (IPF)	Stichting Innovatiepact Fryslân (IPF) is de economische adviesraad van Fryslân. Hierbinnen werken ondernemers, onderwijs en overheden strategisch samen vanuit de economische samenwerkingsagenda Blue Delta.
Landustrie	Landustrie is een Fries maakbedrijf in de watertechnologiesector.
Maritieme Academie Harlingen	De Maritieme Academie is een onderwijsinstelling speciaal gericht op het opleiden voor de Rijn-, binnen-, kust- en zeevaart op VMBO, LWT en MBO niveau.
Merk Fryslân	Merk Fryslân is de destinatiemanagement-organisatie voor de Provincie Fryslân. Ze zetten hiervoor marketing en communicatie in, waarmee Fryslân, de Waddeneilanden, Waddenkust en het UNESCO Werelderfgoed de Waddenzee wordt gepromoot.
MKB Noord	MKB Noord is een vereniging met ruim 600 ondernemende mkb-leden in de provincies Drenthe, Friesland en Groningen.
Nationaal Testcentrum Plastic (NTCP)	Het NTCP is een onafhankelijk test- en ontwikkelcentrum dat zich richt op het circulair recyclen van plastic.
NHL Stenden	NHL Stenden is een HBO onderwijsinstelling met vestigingen in Leeuwarden, Groningen, Emmen, Meppel, Assen, Amsterdam en op Terschelling.
Noordelijke Ontwikkelmaatschappij (NOM)	De NOM is de regionale investerings- en ontwikkelingsmaatschappij voor Noord-Nederland.
Paques Biomaterials	Paques Biomaterials is een onderneming die zich richt op het circulair verkrijgen van grondstoffen voor de productie van een biologisch alternatief voor plastic.
Planbureau Fryslân	Planbureau Fryslân is het onafhankelijke kennisinstituut in Fryslân dat trends en ontwikkelingen in Fryslân in kaart brengt, analyseert en ontsluit.
Provincie Groningen Raad van Advies RUG Campus Fryslan Rabobank	RUG Campus Fryslân is een faculteit van de RUG in Leeuwarden voor wetenschappelijke vraagstukken op het gebied van economie en maatschappij.
Recreatieschap Marrekrite	Recreatieschap Marrekrite verzorgt de recreatieve basisinfrastructuur in Fryslân op het gebied van water- en landrecreatie.
Samenwerkingsorganisatie Beroepsonderwijs Bedrijfsleven (SBB)	Binnen SBB maken het middelbaar beroepsonderwijs (mbo) en bedrijfsleven afspraken over de aansluiting van het onderwijs op de arbeidsmarkt.
Stuurgroep Gastvrij Fryslan	In de Stuurgroep Gastvrij Fryslân sturen provincie Fryslân, Merk Fryslân, de TAF, RMTNOF, Gemeente Ooststellingwerf en de Marrekrite de lange termijn strategie van Gastvrij Fryslân.

Organisatie	Omschrijving
Tienskip	Tienskip is een stichting die zich bezighoudt met de kloof tussen jongeren en (lokale) politiek te verminderen.
Toerisme Alliantie Friesland (TAF)	De TAF is een denktank en verbinder van ondernemers, overheid, onderwijs en andere stakeholders binnen de gastvrijheidssector en sectoren gelieerd aan de gastvrijheidssector (zoals o.a. natuur, cultuur en retail), die vanuit de gastvrijheidssector wil bijdragen aan de Friese Brede welvaart: schone natuur, een gezonde economie, een gelukkig mens.
Vereniging Circulair Fryslân (VCF)	VCF is een vereniging met 160 leden, 90% MKB, die samenwerken met elkaar, overheden, kennisinstellingen en maatschappelijke organisaties om Fryslân zo circulair mogelijk te maken. VCF is een eerstelijnsorganisatie voor ondernemers die circulair willen werken.
VNO NCW	VNO-NCW is een nationale vereniging die de belangen van kleine, middelgrote en grote ondernemingen verspreid over alle sectoren behartigt.
Water Alliance	De Water Alliance is een samenwerkingsverband tussen overheden, kennisinstellingen en het bedrijfsleven, met een nadruk op het vertegenwoordigen van het ondernemers actief binnen de watertechnologiesector. De Water Alliance is een eerstelijnsorganisatie voor ondernemers binnen de watertechnologiesector en onderdeel van de WaterCampus.
Wetsus	Wetsus is een Europees centrum voor uitmuntendheid voor duurzame watertechnologie. Binnen Wetsus werken bedrijven en onderzoeksinstituten samen aan innovaties die bijdragen aan oplossingen voor mondiale waterproblemen. Wetsus is onderdeel van de WaterCampus.
Wetterskip Fryslân	Wetterskip Fryslân is het waterschap van Fryslân en een deel van het Groninger Westerkwartier.
Woningcorporatie Elkien (namens Friese woningbouwcorporaties)	
Ynbusiness	Ynbusiness helpt Friese ondernemers kosteloos bij elke uitdaging die ze tegenkomen bij hun bedrijfsvoering, bij onder andere: innovatie, financiering en subsidies, (internationaal) ondernemerschap. Ynbusiness is een eerstelijnsorganisatie voor het brede MKB.

Bijlage 3

Gebruikte afkortingen

Afkorting	Betekenis
3ST	Speeding up Sustainability Skills in Tourism
AI	Artificiële Intelligentie
BBO	Bureau Beleidsonderzoek
BBoBB	Building Based on Biobased
bbp	Bruto binnenlands product
bnp	Bruto nationaal product
brp	Bruto regionaal product
BRTN	Basisrecreatietoervaarnet
CBS	Centraal Bureau voor de Statistiek
CE	Circulaire Economie
DUO	Dienst Uitvoering Onderwijs
EBNN	Economic Board Noord-Nederland
EFRO	Europees Fonds voor Regionale Ontwikkeling
EPF	Europact Fryslân
F4	De vier grote Friese steden (gemeenten)
FOM	Friese Ontwikkelingsmaatschappij
FPLG	Fries Programma Landelijk Gebied
FSFE	Fûns Skjinne Fryske Enerzjy
GS	Gedeputeerd Staten
HTSM	High Tech Systemen en Materialen
IBIS	Integraal Bedrijventerrein Informatie Systeem
ICD	Innovatiecluster Drachten
IPF	Innovatie Pact Fryslân
LDA	Landelijke Data Alliantie
LISA	Landelijk Informatiesysteem van Arbeidsplaatsen
LLO	Leven lang ontwikkelen
MIT	MKB-innovatiestimulering Regio en Topsectoren
NOM	Noordelijke Ontwikkelingsmaatschappij
NTCP	Nationaal Testcentrum Circulair Plastic
OAF	Onderwijsakkoord Fryslân
OID	Onderzoek Inkomend Dagbezoek
OIT	Onderzoek Inkomend Toerisme
PBL	Planbureau voor de Leefomgeving
PF	Planbureau Fryslân
POVI	Provinciale Omgevingsvisie
PS	Provinciale Staten
PWS	Provinciale Waterstaat
RIF	Regionaal Investeringsfonds
RIS3	Regionale Innovatiestrategie III
RMTNOF	RegioMarketing Toerisme Noordoost Fryslân
SPUK	Specifieke Uitkeringsregeling
TAF	Toerisme Alliantie Fryslân
TNO	Organisatie voor Toegepast Natuurwetenschappelijk Onderzoek
VCF	Vereniging Circulair Fryslân
wp	Werkzame persoon

Bijlage 4:

Tabellen bij grafieken t.b.v digitale toegankelijkheid

Tabel bij figuur 1

Sector	Ontwikkeling banen tussen 2014-2023
Landbouw en visserij	910
Industrie en delfstoffenwinning	3.400
Nutsbedrijven	-215
Bouwnijverheid	4.440
Handel en reparatie	6.265
Vervoer en opslag	890
Horeca	3.585
Informatie en communicatie	1.310
Financiële instellingen	-1.375
Zakelijke dienstverlening	7.510
Openbaar bestuur en overheid	1.075
Onderwijs	2.910
Zorg en welzijn	9.360
Cultuur, sport en recreatie	1.420
Overige dienstverlening	1.130

Tabel bij figuur 3

Sector	Fryslân	Nederland
Bouwnijverheid	72,1	49,8
Horeca	47,6	29,2
Informatie en communicatie	40,0	51,3
Handel en reparatie	35,6	34,6
Zakelijke dienstverlening	30,7	32,1
Nutsbedrijven	25,9	31,4
Zorg en welzijn	18,3	18,9
Vervoer en opslag	15,1	7,7
Industrie en delfstoffenwinning	3,4	13,3
Cultuur, sport en recreatie	-0,1	1,7
Overige dienstverlening	-0,7	9,6
Landbouw en visserij	-1,7	9,1
Onderwijs	-3,0	1,2
Openbaar bestuur en overheid	-7,6	13,0
Financiële instellingen	-34,6	-6,9
Totaal	13,2	21,2

Tabel bij figuur 2

Sector	Fryslân	Nederland
Zorg en welzijn	18,9	16,0
Handel en reparatie	16,3	17,0
Zakelijke dienstverlening	12,4	15,6
Industrie en delfstoffenwinning	11,8	9,1
Onderwijs	6,9	7,1
Bouwnijverheid	6,6	5,9
Horeca	5,0	4,8
Openbaar bestuur en overheid	4,6	5,2
Landbouw en visserij	4,5	2,3
Vervoer en opslag	3,9	5,2
Cultuur, sport en recreatie	2,3	2,6
Overige dienstverlening	2,3	2,2
Financiële instellingen	2,1	2,3
Informatie en communicatie	1,8	3,9
Nutsbedrijven	0,7	0,9

Tabel bij figuur 4

Jaar	Aantal banen circulaire economie
2014	11.799
2015	11.741
2016	12.140
2017	12.014
2018	12.497
2019	12.596
2020	12.298
2021	12.596
2022	13.101
2023	13.280

Colofon

Tekst

Provinsje Fryslân
Tweebaksmarkt 52
8911 KZ Leeuwarden
058 – 292 59 25
provinsje@fryslan.frl

Illustratie

Renee Ensing www.reneeensing.com

Fotografie

NHL Stenden www.nhlstenden.com
Bart Lindenhovius www.bartlindenhovius.nl
Harrie Dijkstra
Wetsus www.wetusus.nl
Jan Buwalda www.janbuwalda.nl
Green Inclusive www.greeninclusive.nl
Merk Fryslân www.friesland.nl/merkfryslan
Provinsje Fryslân

Vormgeving en digitale toegankelijkheid

Provinsje Fryslân

Druk

Provinsje Fryslân

Vastgesteld door Provinciale Staten van Fryslân
op 27 november 2024

